

Міністерство освіти і науки України
Ministry of Education, Science of Ukraine

Херсонський державний університет
Kherson State University
(м. Івано-Франківськ)

До 32-ї річниці незалежності України

ПІВДЕННИЙ АРХІВ

SOUTH ARCHIVE

(філологічні науки)
(Philological Sciences)

Випуск — **ХСШ**
Issue

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ № 23955-13795ПР, зареєстровано 26.04.2019. Збірник наукових праць «Південний архів (філологічні науки)» є фаховим виданням категорії «Б» зі спеціальності 035 «Філологія» на підставі Наказу МОН України № 409 від 17.03.2020 року (додаток № 1)
Журнал включено до наукометричної бази даних Index Copernicus (Республіка Польща)
Затверджено відповідно до рішення вченої ради Херсонського державного університету (протокол від 25.08.2023 р. № 2)

Certificate on state registration of printed mass medium, series KV № 23955-13795PР, registered on 26.04.2019. Collection of Scientific Papers “South Archive (Philological Sciences)” is a professional publication in the category “B” on the specialization 035 “Philology” under the Order of the MES of Ukraine № 409 on 17.03.2020 (Appendix № 1)
The journal is included in scientometric database Index Copernicus (the Republic of Poland)
Approved by the Decision of Academic Council of Kherson State University (protocol № 2, August 25, 2023)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ільїнська Ніна Іллівна – доктор філологічних наук, професор, Херсонський державний університет.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Олексенко Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, Херсонський державний університет.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Просянінкова Яна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, Херсонський державний університет

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бондарева Олена Євгенівна – доктор філологічних наук, професор, Київський університет імені Бориса Грінченка.

Вишницька Юлія Василівна – доктор філологічних наук, доцент, Інститут філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Зарва Вікторія Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, Бердянський державний педагогічний університет.

Кеба Олександр Володимирович – доктор філологічних наук, професор, Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Мазур Олена Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент, Херсонський національний технічний університет.

Матусяк Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, Херсонський державний аграрний університет.

Набитович Ігор Йосипович – доктор філологічних наук, професор, Університет імені Марії Кюрі-Скłodовської (Люблін, Польща).

Омельчук Сергій Аркадійович – доктор педагогічних наук, доцент, Херсонський державний університет.

Помогайбо Юлія Олександрівна – кандидат філологічних наук, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.

Ройтер Тільманн – доктор філологічних наук, професор, Інститут славістики Альпен-Адрія університету (Клагенфурт, Австрія).

Офіційний сайт видання: <https://pa.journal.kspu.edu>

Південний архів (філологічні науки): Збірник наукових праць. Випуск ХСІІІ. – Івано-Франківськ: ХДУ, 2023. – 58 с.
© ХДУ, 2023

EDITOR DIRECTOR:

Ilinska Nina Illivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Kherson State University.

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Oleksenko Volodymyr Pavlovych – Doctor of Philological Sciences, Professor, Kherson State University.

EXECUTIVE SECRETARY:

Prosiannikova Yana Mykolaivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kherson State University.

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Bondareva Olena Yevhenivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Borys Grinchenko Kyiv University.

Vyshnytska Yuliia Vasylivna – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Institute of Philology, Borys Grinchenko Kyiv University.

Zarva Viktoriia Anatoliivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Berdyansk State Pedagogical University.

Keba Oleksandr Volodymyrovych – Doctor of Philological Sciences, Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University.

Mazur Olena Viktorivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kherson National Technical University.

Matusiak Halyna Ivanivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kherson State Agrarian University.

Nabytovych Ihor Yosypovych – Doctor of Philological Sciences, Professor, Maria Curie-Skłodowska University (Lublin, Poland).

Omelchuk Serhii Arkadiiovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kherson State University.

Pomohaibo Yuliia Oleksandrivna – Candidate of Philological Sciences, Odesa I.I. Mechnikov National University.

Reuther Tilmann – Doctor of Philological Sciences, Professor, Institute of Slavonic Studies of the Alpen-Adria University Klagenfurt (Republic of Austria).

Official website of edition: <https://pa.journal.kspu.edu>

South Archive (Philological Sciences): Collected papers. Issue XCIII. – Ivano-Frankivsk: Kherson State University, 2023. – 58 p.
© KSU, 2023

ЗМІСТ

1. УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Черниш А. Є. ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ КОД ТРАВМИ ГЕРОЇНИ РОМАНУ С. ПРОЦЮКА «РУЙНУВАННЯ ЛЯЛЬКИ»	6
---	---

2. СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

Щербина Д. В. УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКІ МІЖМОВНІ ОМОНІМИ З ВІДНОШЕННЯМ СЕМАНТИЧНОГО ВКЛЮЧЕННЯ	18
--	----

3. ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Бітківська Г. В. АКсіОЛОГІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І САМОІДЕНТИЧНІСТЬ У ПОЕЗІЯХ АНДРЕАСА ГРИФІУСА	28
--	----

4. ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Мельничук О. Д. РОЛЬ СТРУКТУРАЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ	36
--	----

Рибачківська Л. Є. МОДЕЛІ ОНОМАСТИЧНОГО КОНСТРУЮВАННЯ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	42
--	----

5. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Ланова В. В. ТИПОЛОГІЯ ПИСЬМЕННИКІВ «КУЛЬТУРНОГО ПОГРАНИЧЧЯ»	50
--	----

CONTENTS

1. UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

Chernysh A. Ye. PSYCHOANALYTIC CODE OF HEROINE’S TRAUMA BY THE S. PROTSYUK’S NOVEL “DESTRUCTION OF THE DOLL”	6
---	---

2. SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURE

Shcherbyna D. V. UKRAINIAN AND BELARUSIAN INTERLINGUAL HOMONYMS WITH THE RELATION OF SEMANTIC INCLUSION	18
--	----

3. LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

Bitkivska H. V. AXIOLOGICAL IDENTITY AND SELF-IDENTITY IN THE POEMS OF ANDREAS GRYPHIUS	28
--	----

4. GENERAL LINGUISTICS

Melnychuk O. D. THE ROLE OF STRUCTURALISM IN THE CONTEXT OF LINGUISTIC UNDERSTANDING	36
---	----

Rybachkivska L. E. THE MODELS OF ONIMS’ CONSTRUCTIONS OF WORLD-FORMATION FAMILIES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE	42
--	----

5. INTERCULTURAL COMMUNICATION

Lanova V. V. TYPOLOGY OF “CULTURAL BORDERLINE” WRITERS	50
--	----

1. Українська мова та література

1. Ukrainian language and literature

ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ КОД ТРАВМИ ГЕРОЇНИ РОМАНУ С. ПРОЦЮКА «РУЙНУВАННЯ ЛЯЛЬКИ»

Черниш Анна Євгеніївна,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри журналістики та

філології

Сумського державного університету

an.chernysh@journ.sumdu.edu.ua

orcid.org/0000-0001-6183-7312

Стаття присвячена аналізу психологічної травми героїні, репрезентованої у романі С. Процюка «Руйнування ляльки». Твір українського письменника розкриває важливі питання психологічного становлення й ідентичності особистості у пострадянський період, обтяженої соціальними та індивідуальними травмами. Художнє моделювання знаків психоаналізу (травма, трансмісія травм, проєкції травм, простір мовчання і нелюбові, деструктивні почуття й емоції, корпус нав'язливих думок тощо) дає змогу потрактувати твір С. Процюка романом травми, що піддається продуктивному аналізу у психоаналітичному вимірі.

Мета – визначити художні маркери психологічної деструкції і складники психотравми у героїні роману С. Процюка «Руйнування ляльки».

Методи: шляхом аналізу тексту роману із застосуванням психоаналітичного методу з'ясовано специфіку художнього моделювання й особливості поетикального зображення травми як ключового ідентифікатора у психотипажі головної героїні, що позначається на формозмістовій єдності твору.

Результати. Встановлено, що травма є результатом впливу багатьох факторів на процес психічного становлення й ідентичності Анни Сороченко. Ключовими деструктами психіки героїні роману визначено низку негативних впливів, зокрема несприятливі умови психоідентичності у радянський період, авторитарне батьківське виховання, атмосферу мовчання, травму нелюбові, шлюбний конфлікт, руйнування здорових моральних і сімейних цінностей, патологічне світосприйняття тощо. Чинниками психологічної травми героїні твору С. Процюка виступають дезорієнтація у світоставних імперативах, наслідки тиску тоталітарної ідеології, консервативне й авторитарне виховання, байдужість і прохолода у взаєминах із батьками, простір мовчання, брак батьківської любові й уваги, соціальна невлаштованість, тривожність і настороженість, апатичність. Деструктивні установки, крах здорових міжособистісних стосунків, викривлені фрейми поведінки, повсякчасні проєкції і переноси травми нелюбові посутньо травматизували героїню роману «Руйнування ляльки».

Висновки. Відсутність позитивного прикладу здорових сімейних стосунків, стриманість батьків у спілкуванні між собою та з донькою, тиск Ляльки як комплексу деструктивних чинників, тривале психічне напруження, стан індіферентності спровокували появу психічної броні та агнозії у персонажа як вагомих чинників психологічної травматизації. Невроз, психічне напруження, необхідність стримування, самостишування і самоконтролю, настороженість призвели до психічного двоєдушся героїні, гранично близького до психічної патології. Постійне психічне напруження, надмірна тривожність, невротичність негативно спроектувалося на особистісну, психологічну, соціальну ідентичності Анни Сороченко.

Ключові слова: роман травми, інтерпретація, метафора, травма, деструкт, Лялька.

PSYCHOANALYTIC CODE OF HEROINE'S TRAUMA BY THE S. PROTSYUK'S NOVEL "DESTRUCTION OF THE DOLL"

Chernysh Anna Yevheniivna,
*Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Journalism and
Philology
Sumy State University
an.chernysh@journ.sumdu.edu.ua
orcid.org/0000-0001-6183-7312*

The article is devoted to the analysis of artistically realized trauma in the heroine of S. Protsyuk's novel "Destruction of the Doll". The work of the Ukrainian writer fundamentally reveals important issues of psychological formation and identity of the individual in the post-Soviet period, burdened by social and individual traumas. Artistic modelling of the signs of psychoanalysis (trauma, trauma transmission, trauma projections, space of silence and unlove, destructive feelings and emotions, corpus of obsessive thoughts, etc.) makes it possible to interpret S. Protsyuk's work as a novel of trauma, which is amenable to productive analysis in the psychoanalytic dimension.

Objective – to identify artistic markers of psychological destruction and components of psychotrauma in the heroine of S. Protsyuk's novel "Destruction of the Doll".

Methods: by analyzing the text of the novel using the psychoanalytic method, studies of trauma, the specifics of artistic modelling and the peculiarities of the poetic depiction of trauma as a key identifier in the psychotype of the main character, which affects the form-content unity of the work, were clarified.

Results. A number of negative influences are identified as the key destroyers of the heroine's psyche in the novel, including unfavourable conditions of psychoidentity in the Soviet period, authoritarian parenting, marital conflict, destruction of healthy moral and family values, pathological worldview, etc. Disorientation in worldly imperatives, the result of the pressure of totalitarian ideology, conservative and authoritarian upbringing, indifference and coolness in relations with parents, lack of parental love and attention, social disorientation, anxiety and wariness, apathy are the factors of psychological trauma of the heroine of S. Protsyuk's work. Destructive attitudes, the collapse of healthy interpersonal relationships, distorted frames of behavior, constant projections and transfers of trauma to non-love traumatized the heroine of the novel "Destruction of the Doll".

Conclusions. The lack of a positive example of healthy family relationships, parents' restraint in communicating with each other and with their daughter, the pressure of the Doll as a complex of destructive factors, long-term mental stress, a state of indifference provoked the appearance of mental armour and agnosia in the character as significant factors of psychological traumatization. Neurosis, mental tension, the need for restraint, self-restraint and self-control, vigilance led to the mental duality of the heroine, extremely close to mental pathology. Constant mental stress, excessive anxiety, and neuroticism had a negative impact on Anna Sorochenko's personal, psychological, and social identity.

Key words: trauma novel, interpretation, metaphor, trauma, destruct, Doll.

1. Вступ

Роман С. Процюка «Руйнування ляльки» цілком гармонійно входить у постколоніальний психоаналітичний художній дискурс української літератури початку ХХІ ст. Він, як і решта творів українського письменника, доповнює художню психологічну матрицю українського героя, позначеного досвідом радянщини, психологічною, соціальною, культурною, національною, тілесною травмами як наслідком викорінення «совкової» ідеології, що так міцно засіла у свідомості й досвіді виховання багатьох поколінь українців.

Мета статті – визначити художні маркери психологічної деструкції і складники психотравми у героїні роману С. Процюка «Руйнування ляльки».

Попри активне застосування теоретичних засад клінічного психоаналізу в практиці літературознавчих інтерпретацій, усе ж, на жаль, поки що й годі стверджувати існування сформованого

теоретичного напрямку психоаналітичного літературознавства, позаяк неможливе ототожнення й цілковите перенесення теорії медичного психоаналізу у сферу літературознавства передусім через розбіжність предмета дослідження – людської психіки та її проблем. Питання розрізнення об'єктів дослідження у клінічному та прикладному психоаналізі цікавило П. Брукса, Ж. Лакана, Я. Потканського, М. Моклицю та ін. Так, скажімо, П. Брукс вважає, що «традиційна літературознавча психоаналітична критика (psychoanalytic criticism) тяжіє до заглиблення у три базових категорії, узалежнені від об'єкта аналізу, – автор, читач і персонаж тексту» (Brooks, 1987: 335), що не збігається з об'єктами клінічного психоаналізу, зосередженими передусім на людині (клієнтові або пацієнтові). Слушною видається також думка Я. Потканського: «Предметом зацікавлення психоаналізу є або людська психіка (у теоретичній перспективі), або конкретний пацієнт зі своїми психічними проблемами (у терапевтичній практиці). Отже, це не література» (Потканський, 2008: 292). М. Моклиця, обґрунтовуючи об'єкт наукового пізнання у літературознавстві, що активно послуговується засобами і методами психоаналізу, з цього приводу також наголошує, що «літературознавець має перед собою як головний об'єкт дослідження принципово інший матеріал: художню літературу, явище мистецтва, яке хоч і виростає з людської психіки (все, що є в культурі, походить звідти), є чимось іншим, самодостатнім, таким, що існує за своїми законами. Літературознавець має справу з поліаспектним художнім об'єктом, який треба розшарувати, розкодувати» (Моклиця, 2002: 234), відтак висновуючи, що людська психіка не здатна напряму поставати об'єктом літературознавчих психоаналітичних інтерпретацій у художніх текстах. З огляду на наукові позиції зазначених науковців, цілком зрозуміло, що наявні певні обмеження у функціональному навантаженні мистецтва, що засобами перетворення, трансформації, фантазування, сублімації представляє *результати* роботи людської психіки, а не людську психіку та психічні проблеми як такі. Констатуємо своєрідну дистанцію між психоаналізом і літературознавством, зменшення якої можливе через застосування «механізмів-посередників між дискурсом, який виконує роль інтерпретанта, і чужим йому первинно полем дослідження» (Потканський, 2008: 292), що усувають напругу між психоаналізом і літературознавством, уможлиблюючи зближення їхніх дискурсів адаптивним, обґрунтованим й обережним використанням деяких аспектів клінічного психоаналізу, термінологічного апарату й окремих методів інтерпретації. У літературознавстві таким дискурсом для психоаналітичної інтерпретації найчастіше виступають твори художньої літератури, наповнені *знаками психоаналізу*, що їх вибирає письменник для художнього дослідження, – відповідні типажі героїв, їхня поведінка, емоційні чи психічні стани, діапазон почуттів та емоцій, різного роду патологічні думки, деструктивні помисли, травми, суїцидальні мотиви, фантазії, візії, сновидіння, міфоритуальна парадигма, архетипи тощо.

Творчий доробок С. Процюка засадничо розкриває низку болісних тем із життя сучасного українця. На всіх рівнях організації його художніх творів наскрізно звучать мотиви антиколоніалізму, травмованості людини впливом радянської ідеології, деструктивними й викривленими уявленнями, що супроводжуються девіантною поведінкою, патологічними формами світосприйняття, формуючи психоаналітичну домінанту його прозопису. Слушною видається думка О. Юрчук, що «його творчість намагаються підігнати під різноманітні шаблони, серед яких особливе місце належить маркеру “хворобливий”, що проявляється в психіатричному романі, оспівуванні невротизму і сексу, проповідуванні заскоченого патріотизму» (Юрчук, 2013: 139). Безсумнівно, аналіз творів С. Процюка передбачає врахування особливостей жанру роману-психографії, роману травми, роману-застереження, антиколоніального роману/постколоніального роману, роману соціальної клініки, базові елементи яких синтезуються в його прозописі й виражають їхнє психоаналітичне тло.

Окремі аспекти творчості С. Процюка (біографічного, психоаналітичного, сновидного, жанрового) потрапляли у фокус наукових зацікавлень В. Мельнійчука (Мельнійчук, 2022),

Б. Пастуха (Пастух, 2016), Л. Скорини (Скорина, 2010; Скорина, 2014), Б. Стрільчика (Стрільчик, 2019), О. Юрчук (Юрчук, 2013) та ін., які застосовували психоаналітичну, постколоніальну, біографічну методологію до інтерпретації творів івано-франківського письменника.

Художні тексти, що характеризуються психоаналітичним потенціалом, є не лише якісною лектурою, спроможною відрефлектувати у психіці реципієнта, а й можуть бути вельми помічні у пропрацюванні болісних тем чи навіть травм індивіда як потужний психотерапевтичний засіб. Роман С. Процюка «Руйнування ляльки» відзначається виразним психоаналітичним бекграундом, употужненим художнім конструюванням концепту травми. Кожен із персонажів твору через різні психосоціальні чинники їхнього розвитку набув корпус проблем і травм, що їх автор твору розлого моделює системою художніх маркерів – відповідних психоемоційних станів, показовими для певного психотипу людини набором індивідуальних рис поведінки, світоуявленнями, світоставленням, метафорами, архетипами тощо. З урахуванням вибраного вектора аналізу «Руйнування ляльки» доречно інтерпретувати його жанр романом травмою з відповідним травматичним нарративом, що, на думку Т. Гундорової, «здебільшого нелінійний, фрагментарний, проявляється через монструозні характери (образ монструозної жіночості), через тіло (рана або каліцтво) і мову (мовчання)» (Гундорова, 2014: 34). Додамо, що присутній вплив для повномасштабної реалізації травматичного дискурсу відіграє контекст сюжетної лінії (історичний, соціальний, культурний тощо), а також безпосередньо сама травма чи травматична ситуація, система причин травматизації персонажів.

У романі С. Процюка «Руйнування ляльки» у фокус досліджень у психоаналітичному вимірі потрапляє складний і закритий типаж інтровертної героїні Анни Сороченко, умови її психофізичного становлення, тоталітарний і посттоталітарний дискурси її визрівання. Прикметним для художнього моделювання психоаналітичного бекграуду роману є дискурс мовчання, представлений подвійним семантичним полем – її особистим мовчанням, що зводиться до самокопірвання і самотишення, відсутністю бажання «промовляти» до світу, а також дискурс мовчання сім'ї, у якій їй випало зростати, зумовленого нестачею здорової і повноцінної комунікації батьків між собою та з нею як донькою.

2. Метафора Ляльки як комплекс деструктивних сил

У тексті метафора відіграє сутнісну роль у сюжетострої, психологічному та власне поетикальному вимірах. Варто взяти до уваги думку М. Шнейдера, що «метафори використовуються, щоб зрозуміти світ навколо нас і розтлумачити одну ідею для осенсовлення іншої»¹ (Шнейдер, 2022: 4). Художня своєрідність метафор, метафор-образів, метафор-кодів у романах С. Процюка містить глибоку ідею, сенс, присутній важіль впливу на реципієнта, виступаючи художнім засобом інакомовлення, що спонукає до роздумів або глибинного осмислення сюжетострою твору. Вона виражає приховані, замасковані, табуйовані смисли, зокрема й архетипні.

Крах здорової моралі й багатьох соціальних інститутів як наслідку тривалого впровадження колоніальної ідеології цілком виправдано призвів до появи цілої низки комплексів і неврозів у сучасного українця, які С. Процюк у романі обіграв метафорою Ляльки, щоб художньо презентувати штучність і загерметизованість українського буття, що може бути подолане лише в ревізіях осібної моралі, поведінки, світоставних орієнтирів, безжальному викоріненні й здоланні власної страхітливої травмованої свідомості. У романі «пристрасть Ляльки тяжіє до деструктивної вертикалі» (Процюк, 2010: 90), заважаючи українцеві сповна виповнюватися душевною гармонією і прагнути до духовної вищості. Наслідки такого тотального тиску Ляльки відчувають усі герої роману «Руйнування ляльки», які нещадно інфіковані пристосуванством й апатією, що становить фундамент для подальших психологічних комплексів, неврозів, втрати ідентичності тощо.

¹ Тут і далі у матеріалах переклад здійснено авторкою статті.

Назва роману С. Процюка «Руйнування ляльки» поступово й ненав'язливо випрозорує реципієнту вади часу й водночас підказує вихід із несприятливої психологічної атмосфери перехідної доби, в якій активізувалися нищівні для людини внутрішні процеси, що призводять до руйнування моралі, пам'яті, ментальності. Лялька у романі представлена як комплекс деструктивних сил, що дезорієнтує людину у соціумі, підживлює її інстинкти, сіє страх, неспокій, тривогу. Лялька є збірним образом або метафорою болю, страждання й ненависті, що становить небезпеку втрати позитивних якостей і рис людини, призводячи до психологічного дискомфорту, проявів негативу.

Лялька, як зауважує С. Процюк, «благословляє мовчання і закритість, неприязну ввічливість і несамовитий, стиснутий усередині, десь під стравоходом чи оком, жаль» (Процюк, 2010: 58), «лякає світ застиглою гримасою, де не віднайдеши ні радощів, ні смутку» (Процюк, 2010: 63), «не повинна любити, ненавидіти, співчувати, співстраждати» (Процюк, 2010: 174), відображаючи темні, приховані, інстинктивні бажання людини, пригнічуючи її волю, активність. Герої роману С. Процюка «Руйнування ляльки» перебувають у силовому полі тиску Ляльки, що провокує появу психологічної і соціальної апатії й руйнівної залежності. Автор твору зауважує, що «довкілля є лише різновидом ляльки. Хіба лялька не є натовпом?» (Процюк, 2010: 19), змушуючи до роздумів про всеохопність і всеконтрольованість Ляльки, що, витісняючи внутрішній простір спокою, добра, щирості, запускає деструктивний механізм знищення.

Кожен із героїв роману С. Процюка «Руйнування ляльки» має свої причини появи Ляльки і наслідки її плекання. Незаперечним є вплив Ляльки на моральне й психічне визрівання Анни Сороченко (у дівочтві Каленюк), її світоставлення, ідентичність. Героїня представлена у романі як складна, закрита для спілкування, майже асоціальна, глибоко інтровертна особа. Її деструктивні світоуявлення, безумовно, детерміновані тиском Ляльки як внутрішнього цензора, виплеканого авторитарним батьківським вихованням і несприятливими умовами радянської доби.

3. Трансмисія батьківської байдужості

Аннина деструкція вагомо зумовлена специфічним ставленням батьків один до одного, а також до неї як доньки. Трагедія руйнування героїні на різних рівнях її психічного становлення закорінена у відсутності любові між батьками і гнітючій психологічній атмосфері, в якій дівчинці випало формуватися. У дитинстві Анна недоотримала батьківської любові й уваги, що згодом спроектувалося й на її стосунки з чоловіком у власній сім'ї: «Іноді Анні хотілося кричати від розпачу, погладь мене, тату, приголуб мене, мамо, ти газети читаєш рідше, любиш плести шпичцями, сплети мені, будь ласка, сказала одного разу шестирічна Анна, іншого тата та іншу маму» (Процюк, 2010: 58). Героїня прагнула відчувати близькість рідних людей через обійми й дитячі пестощі. Анну свідомо позбавляли тілесно-тактильного контакту, що згодом згубно позначилося на її стосунках з Іваном.

Дитяче сприймання матері як «вчительки німецької», а батька як «вчителя історії та географії» виформувало специфічну форму стосунків між ними, проклавши шлях до нелюбові, страху відкритися. У батьківському домі Анна соромилася вільно проявляти свої почуття й емоції, бо не мала прикладу здорової комунікації у колі сім'ї, вважаючи безмовність і байдужість нормою. Отже, йдеться про хибні або викривлені ідентифікаційні коди, закладені батьками Анни як деструктивні установки у її подальшому дорослому житті. З цього приводу слушно зауважує Дж. Каган: «Важливість ідентифікації для розвитку особистості означає, що особистість, таланти та характер батьків, що їх сприймає дитина, мають значення. Коли зміст батьківських винагород і покарань узгоджується з особистістю дорослого як зразків для наслідування, зміст дорослої соціалізації потенціюється» (Каган, 1999: 165). Беземоційність і стриманість, до яких часто вдавалися батьки Анни у ставленні до неї, неусвідомлено для героїні спрацювали фрейдами / трафаретами / зразками її поведінки у власній сім'ї, шлюбі.

Відсутність позитивного прикладу щасливої сім'ї сформувало холодність, байдужість й апатію у проявах любові як засадничих рис подальшого характеротворення Анни. Стосунки між батьками героїня сприймала як партнерський шлюб, заснований на певній домовленості й платонічності. Така форма шлюбу була засвоєна Анною як зразок, за яким згодом Анна прагнула вибудувати й власні шлюбні стосунки з Іваном. «Іван був для мене спершу як брат – сестринська любов вільна від гнітючої мантиї сталевості. Осанна платонічній любові, якої Іван ніколи не розумів, над якою Іван постійно кепкував, яку Іван завжди ненавидів так само, як ненавиджу потворність спарювання і тверду гідь чоловічої плоті» (Процюк, 2010: 69), – зауважує С. Процюк у романі. Згубний вплив Ляльки, що визначила сімейну психологічну патологію розвитку шлюбних стосунків батьків Анни, продовжив своє існування в родині героїні, девальвувавши здорові цінності сімейного життя. Постійне Анніне невдоволення сімейним життям, важкі плинні вагітностей, негативне сприйняття Івана як «селяка невмиваного» призвело до внутрішньої дисгармонії, поступової деградації, втрати адекватного світовідчуття, здорових орієнтирів, спровокувавши появу відчуження, відлучення, появу докорів, прохолодності, апатії тощо.

4. Травма нелюбові

Анна – закрита і пасивна у спілкуванні з батьками, як, зрештою, і з однолітками, знайомими, згодом із колегами. Вона перейняла так званий фрейд відчужених і холодних стосунків між батьками, неусвідомлено спроектувала подібну форму співіснування та взаємодії і на своє оточення. Як відомо, проєкція є «інтрапсихічним процесом, що створює або формує сприйняття або їхню сукупність стосовно об'єкта зовнішнього світу, який, попри віру суб'єкта в об'єктивність сприйняття, насправді досягає об'єкт відповідно до власних характеристик» (International dictionary of psychoanalysis, 2005: 1334–1335). Отже, проєкція відчуження і байдужості між батьками Анни Сороченко справила деструктивний вплив на її подружнє життя з Іваном, а також є одним із базових знаків/кодів психоаналітичного бекграунду роману. Окрім того, приклад беземоційних, холодних, стриманих стосунків батьків між собою, імовірно, заклав фундамент травми нелюбові, що продуктивно реалізується, як доводить роман С. Процюка, в атмосфері байдужості і своєрідного мовчання: «Звичайно, вона частенько була свідком кількадечної, іноді навіть тижневої батьківсько-материнської мовчанки, яка облюбовує зятяних і обмежених. <...> Коли під час напруженої хатньої тиші мама у розмовах з Анною згадувала про батька, то називала його лише “він”. Батько, говорячи про матір, теж користувався тільки формою третьої особи однини» (Процюк, 2010: 57). Ця «хатня тиша», безмовність батьківсько-материнських стосунків деструктивно спроектувалися на розуміння Анною шлюбу, кохання, емоційно й психологічно зрілих стосунків. Відсутність любові, а часом навіть і поваги, відстороненість батьків один від одного підготували тло для неусвідомленої травми нелюбові – батьківської, а згодом і подружньої. Промовиста атмосфера мовчання, на якій автор повсякчас наголошує у романі, представляє вагомий деструкт психічного визрівання Анни, є одним із засадничих компонентів роману травми, демонструючи психоаналітичне тло «Руйнування ляльки».

Її надмірна замкненість, сором'язливість і настороженість – закономірні наслідки травми нелюбові. Р. Лейс слушно зауважує, що «досвід травми, збережений або заморожений у часі, не може бути пережитий як *минуле* (письмівка Р. Лейс. – А. Ч.), і тому постійно болісно, дисоціативно, травматично відлунує у теперішньому» (Leys, 2000: 2). Як відчужена дитина, обділена любов'ю та увагою батьків, вона змалечку фокусувалася на пасивності, непомітності й індиферентності, уникаючи щирості і прив'язаності спочатку до батьків, а згодом і до своєї сім'ї. Цілком ймовірно, що саме така надмірна стриманість, навіть прохолода та байдужість, склали фундамент психологічної травми нелюбові. Попри відсутність прямого тиску, насильства, покарань, звинувачень, Анна перебувала у силовому тиску психологічного відречення, сприймаючи прохолоду і стриманість батьків у ставленні до неї як своєрідну непотрібність.

Психотип Анни Сороченко вагомо детермінований неврозом, що розвинувся у дитинстві. Холод і відчуження, страх заявити про себе, настороженість, асоціальність, недовіра – наслідки травми нелюбові. Як стверджує З. Фройд, «неврози можна порівняти з травматичними захворюваннями, які виникають унаслідок неспроможності впоратись із надміру сильним афективним переживанням» (Фройд, 1998: 273), що, ймовірно, викликаний байдужістю і навіть, як стверджує С. Процюк, «станом нарцисичної самотності» її батьків (Прощук, 2010: 59). Нестача батьківської любові, ніжного ставлення, належної уваги засадничо сформувало підстави для появи в Анни затяжної депресії у дорослому житті, апатії, недовіри до соціуму.

Анна мала базову потребу у батьківській любові, а також гостро відчувала невпевненість, відчай, брак розуміння і співчуття, постійне невдоволення, що часто зумовлювали депресивні і меланхолійні стани, що власне і виформовує дискурс фрустрації її існування. Позбавлена належної батьківської любові, героїня входить у стан важкого, песимістичного, задоволеного психічного напруження, що запускає механізм відторгнення, відчуження, байдужості.

Тривале психічне напруження, стан індиферентності, припускаємо, призвели до соціальної агнозії – «нездатності психопатичної особи отримувати задоволення від життя» (Закалик, 2016: 10). У структурі художнього твору такий питома психоаналітичний код радше координується з мотивом меланхолії, що, припускаємо, може бути виразною ознакою роману травми. Меланхолія Анниного психостану й поведінки безпосередньо детермінована травмою нелюбові, що у романі сюжетно представлено постійними поверненнями у минуле, пригадуваннями, а також промовистими сновидними картинками як проєкціями травматичного дитячого досвіду героїні. Простір пам'яті і спогадів Анни сповнений негативом, болем, стражданнями, що у дорослому житті призвело до втрати бажання повноцінного життя й постійного відчуття спустошення.

Анна, психологічно захищаючись умовною відмежованістю, зрештою, потрапила у тяглу екзистенційну пастку, втративши інтерес і позитивне ставлення до життя. Вона виявилася нездатною самостійно організувати своє життя, приймати доленосні рішення. Анна майже ніколи не відчувала задоволення, апатично реагуючи на дійсність. Самоусунувшись від соціального життя, героїня втратила передусім себе-для-себе, ставши нецікавою й для інших, злившись із натовпом, сірою масою: «Ти не влаштуєш скандалів і непримітно протягуєш власне тіло із першими ознаками брезкості із дня попереднього до наступного. Ти малоцікавий штрих загальної маси Анно, таких як ти мільйони» (Прощук, 2010: 31), – зауважує С. Процюк у романі.

На пригнічене, пасивне й викривлене уявлення світу і своє місце у ньому вплинула й травма батьківського виховання, що відповідало основним постулатам ідеології радянської системи. Інститут радянської сім'ї вимагав дитячої покірності, уніфікованості й повсякчасної стриманості у мовленні, поведінці, соціальних контактах. Над Анниними батьками, нею, її однолітками тяжів ідеологічний контроль, що позбавляв особу індивідуального самовираження. Збираючись на міжфакультетську зустріч, героїня уникає надмірного себе-прикрашання, щоб не виділятися з натовпу радянських студентів: «Анна вже одягається, легенько підфарбовує губи, основний товариш Андропов про це не знатиме, він строгий, бореться з алкоголізмом і тяпами-ляпами, так і треба. Анна зовсім трішки прикрашує себе, навіть ближчий товариш Щербицький не довідається» (Прощук, 2010: 44). Орієнтація на ймовірну уявну реакцію Андропова й Щербицького є ключовими маркерами соціальної ідентичності героїні, яка боїться вийти за межі загальноприйнятих норм, що, зрештою, з часом призводить до характерної соціофобії. Особи-маркери радянської доби у романі визначають подальшу лінію поведінки більшості глибоко зрадянзованих людей, позбавлених здатності до психічної резистенції, волевиявлення, свободи думки і дії.

5. Психотипологія персонажа

Повсякчасна психічна муштра і глибокий самоконтроль згодом наблизили Анну до підсвідомого сприйняття рабської ідентичності, спровокованої ідеологічним тиском. Позбавлена свободи вибору і дій, способів проявляти свою індивідуальність, засвоївши суперечливі цінності

й категорії радянської епохи, героїня поступово втратила здатність усвідомлено й об'єктивно аналізувати життєві ситуації. Анна плутала здорові орієнтири соціального становлення: маючи вищу освіту, вона мужньо зносила приниження багатіїв заради мізерного підробітку («Буду принижуватися заради цих і, можливо, наступних 50 гривень» (Процюк, 2010: 11)), неспроможна розділити соціальні і статусні ролі («Вона: мама і вихователька, батько і наглядач двох неповнолітніх дітей» (Процюк, 2010: 9)), викривлено сприймала погрози про скорочення на роботі, підсвідомо асоціюючи їх із фізичним знищенням. Подібне ставлення до життя сформувало в Анни відчуття непотрібності, сірості, апатичності. Л. Горболіс із цього приводу слушно зауважує: «Із достатніми професійними знаннями і вміннями вона була людиною без місця у суспільстві, з низькою самооцінкою, бо вповні не зреалізована, не зацікавлена життям – вона не розуміла значеннєвості, важливості й потрібності свого життя» (Горболіс, 2016: 73–74). Відсутність підтримки, розуміння, психологічного комфорту, мотивації щось змінити на краще виформувало байдужість, закритість, закомплексованість, призвівши до тривіальності й нудьги як ключових світоставних категорій і характеротворчих рис Анниної особистості, що і є засадничими причинами деструкції її особистості.

Авторитарне виховання й тотальний ідеологічний контроль призвели до психічного двоєдушся героїні, позначившись на її свідомості й ідентичності. Брак комфортної і затишної атмосфери любові й розуміння у сім'ї, материнська прохолода і скутість, складні стосунки між батьками, радянська уніфікованість, постійний контроль становлять корпус психічної травми, що згодом сформувалась у дисоціативний розлад. С. Процюк зауважує: «Як я можу тобі розповісти про Аннині напади протрації, випадання в інферно? Хіба ти, ортодоксальний суде, здатен зрозуміти тягар і прокляття несполучної спадковості, що поділив Анну на темну і світлу, подарував Анні різнополовинне обличчя, затаврував Анну двоєдушшям?» (Процюк, 2010: 68). Анна втратила інтерес до життя, зв'язок зі світом, сім'єю, втрапила у стан затяжної депресії, тривоги, соціальної розгубленості. Шлюб з Іваном лише посилив і без того складну психічну матрицю світосприйняття героїні.

Увесь Аннин світ укладався у примітивну й напружену систему шлюбних стосунків із чоловіком, зацикленості на вихованні дітей і малоцікавій роботі. Цікаво, що, попри наявність чоловіка, певного соціального статусу, освіти й роботи, Анна так і не змогла соціалізуватися, зайнявши гідну нішу для подальшої себе-реалізації. С. Процюк у романі наголошує на постійній конфронтації героїні зі світом: «Усюди проблеми, із роботою, зі зміною соціальної шкіри, зі всім» (Процюк, 2010: 63). Анні так і не вдалося позбутися гнітючого впливу Ляльки, що, зруйнувавши її внутрішній простір саморозгортання, згубно впливала на процеси становлення особистісної, психологічної, соціальної ідентичностей. Отже, закономірно в героїні виникає відчуття роздвоєння особистості, що часто знаходить вихід у негативі, спрямованому на чоловіка Івана і соціум.

За соціофобією, агнозією та апатією Анниного світосприйняття героїня втратила можливість ревізії позитивних моментів свого життя: вона свідомо відкидала любовні почуття Івана, ігнорувала будь-які його намагання укріпити їхній шлюб, забувала про щастя материнства, зациклюючись на власних страхах і невдачах. Іванове кохання було не здатне відродити віру у здорові стосунки й щасливе майбутнє їхнього подружжя. Іван, відчуваючи Аннину прохолоду, навіть фригідність, знав причину такого її ставлення, тому був готовий допомогти і виправити деструкцію їхніх стосунків. «Анно, дівчинко, любко моя, що з тобою, що ти говориш, Анно? Невже тебе дійсно заповонили, я завжди цього боявся, ті води чорного озера, отрута спадкового психозу, який відторгає теплі людські стосунки, залишаючи вибір: або жити так, як твої батьки, або розійтись?» (Процюк, 2010: 67–68). Іван чи не єдиний, хто вповні відчував трагедію дитячої травми виховання Анни, а також усвідомлював нищівні психічні процеси, що відбувалися з ним та його оточенням, інфікованим вірусом радянщини й пристосуванства. Анна без опору впустила у себе вірус Ляльки, що знищував індивідуальність у людині, плекав

численні комплекси, страхи, безликість, сірість, уніфікованість. Анна, на відміну від свого чоловіка Івана, виявилася слабкою опиратися Ляльці як деструктивній силі.

6. Висновки

Отже, роман С. Процюка «Руйнування ляльки» взірцево художньо моделює наслідки психічних деструктивів на становлення індивіда. Каркас психологічної травми Анни Сороченко (Каленюк) у творі становлять травма батьківської нелюбові, атмосфера мовчання, фрейми байдужості та прохолоди батьків між собою та у ставленні до Анни, авторитарне батьківське виховання, відсутність прикладу щасливої сім'ї та здорових стосунків між батьками, пригноблення, страх, невпевненість, несприятливі умови становлення особистості у радянський період. Посиленню психологічної травми сприяли статевий і шлюбний конфлікт Анни й Івана, що призвело до викривлених, часом навіть патологічних стосунків у сім'ї, девальвація здорових сімейних цінностей і позитивних категорій світосприйняття у героїні.

Література:

1. Горболіс Л. Про збереження ідентичності. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*. 2016. № 1(17). С. 71–77.
2. Гундорова Т. Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на сході Європи. *Постколоніалізм. Генерації. Культура*. Київ : Лауріус, 2014. С. 26–44.
3. Закалик Г. Патопсихологія: понятійно-термінологічний словник / укл. Г. М. Закалик, Ю. М. Терлецька. Львів : видавництво Львівської політехніки, 2016. 156 с.
4. Мельничук В. Психоаналітичний дискурс прози С. Процюка : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю : 035 «Філологія». Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2022. 191 с.
5. Моклиця М. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика. 2-ге вид., доп. і перероб. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. 389 с.
6. Пастух Б. Одвічні суперечності серця: проза Степана Процюка. Брустури : Дискурсус, 2016. 94 с.
7. Потканський Я. Психоаналіз у літературознавчих дослідженнях. *Література. Теорія. Методологія*. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 292–311.
8. Процюк С. Руйнування ляльки. Київ : Ярославів Вал, 2010. 280 с.
9. Скорина Л. Троянда і біль: історія життя на грані. *Слово і Час*. 2010. № 9. С. 107–113.
10. Скорина Л. Химерні візії десятого рядка. *Буквоїд*. 7 жовтня 2014 р. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/10/07/094947.html> (дата звернення: 20.06.2023).
11. Стрільчик Б. Оніричний дискурс сучасної української прози (на матеріалі романів Степана Процюка, Володимира Єшкілева, Андрія Жураківського) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю : 10.01.01. Івано-Франківськ, 2019. 196 с.
12. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Київ : Основи, 1998. 709 с.
13. Юрчук О. У тілі імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 224 с.
14. Brooks P. The idea of a psychoanalytic literary criticism. *Critical Inquiry*. 1987. Issue 13(2). P. 334–348.
15. International dictionary of psychoanalysis. Detroit : Thomson Gale, 2005. 2196 p.
16. Kagan J. The Role of Parents in Children's Psychological Development. *Pediatrics*. 1999. Issue 104. P. 164–167.
17. Leys R. Trauma: A Genealogy. Chicago : University of Chicago Press, 2000. 312 p.
18. Schneider M. A Fallen Woman: the Use of Metaphor in Psychoanalysis : PhD thesis. New York : The City University of New York, 2022. 114 p.

References:

1. Brooks, P. (1987). The idea of a psychoanalytic literary criticism. (Issue 13(2)), (pp. 334–348). *Critical Inquiry* [in English].
2. Froid, Z. (1998). Vstup do psykhoanalizu [Introduction to psychoanalysis]. Kyiv: Osnovy. 709 p. [in Ukrainian].
3. Horbolis, L. (2016). Pro zberezhennia identychnosti [About preserving identity]. (Issue 1(17)), (pp. 71–77). *Scientific Bulletin of V.O. Sukhomlynskyi MNU. Philological sciences (literature)* [in Ukrainian].
4. Hundorova, T. (2014). Postkolonialnyi roman heneratsiinoi travmy ta postkolonialne chytannia na skhodi Yevropy [The Postcolonial Novel of Generational Trauma and Postcolonial Reading in Eastern Europe]. *Postkolonializm. Heneratsii. Kultura*. Kyiv: Laurus. Pp. 26–44 [in Ukrainian].
5. International dictionary of psychoanalysis. (2005). Detroit: Thomson Gale. 2196 p. [in English].

6. Kagan, J. (1999). The Role of Parents in Children's Psychological Development. (Issue 104), (pp. 164–167). *Pediatrics* [in English].
7. Leys, R. (2000). *Trauma: A Genealogy*. Chicago: University of Chicago Press. 312 p. [in English].
8. Melniichuk, V. (2022). Psykhoanalychnyi dyskurs prozy S. Protsiuka [Psychoanalytic discourse of prose by S. Protsyuk]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu: 035 Filolohiia. Zhytomyrskyi derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka, Zhytomyr*. 191 p. [in Ukrainian].
9. Moklytsia, M. (2002). *Modernizm yak struktura: Filosofiiia. Psykholohiia. Poetyka* [Modernism as a structure: Philosophy. Psychology. Poetics]. 2-e vyd., dop. i pererob. Lutsk: RVV «Vezha» Volynskoho derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky. 389 p. [in Ukrainian].
10. Pastukh, B. (2016). *Odvichni superechnosti sertsia: proza Stepana Protsiuka* [Eternal contradictions of the heart: the prose of Stepan Protsyuk]. Brustury: Dyskursus. 94 p. [in Ukrainian].
11. Potkanskyi, Ya. (2008). *Psykhoanaliz u literaturoznavchyykh doslidzhenniakh* [Psychoanalysis in literary studies]. *Literatura. Teoriiia. Metodolohiia*. Kyiv: Vydavnychyi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». Pp. 292–311 [in Ukrainian].
12. Protsiuk, S. (2010). *Ruinuvannia lialky* [Destruction of the doll]. Kyiv: Yaroslaviv Val. 280 p. [in Ukrainian].
13. Schneider, M. (2022). *A Fallen Woman: the Use of Metaphor in Psychoanalysis*: PhD Thesis. New York: The City University of New York. 114 p. [in English].
14. Skoryna, L. (2010). *Troianda i bil: istoriia zhyttia na hrani* [Rose and pain: a story of life on the edge]. (Issue 9), (pp. 107–113). *Slovo i Chas* [in Ukrainian].
15. Skoryna, L. (2014). *Khymerni vizii desiatoho riadka* [Quirky visions of the tenth line]. *Bukvoid*. 7 zhovtnia. Retrieved from: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/10/07/094947.html> (Last accessed: 20.06.2023) [in Ukrainian].
16. Strilchuk, B. (2019). *Onirychnyi dyskurs suchasnoi ukrainskoi prozy (na materialy romaniv Stepana Protsiuka, Volodymyra Yeshkilieva, Andriia Zhurakivskoho)* [Oneiric discourse of modern Ukrainian prose (based on the novels of Stepan Protsyuk, Volodymyr Eshkilev, Andrii Zhurakivskyi)]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk za spetsialnistiu: 10.01.01. Ivano-Frankivsk*. 196 p. [in Ukrainian].
17. Yurchuk, O. (2013). *U tili imperii: Ukrainska literatura u svitli postkolonialnoi teorii* [In the body of the empire: Ukrainian literature in the light of postcolonial theory]. Kyiv: VTs «Akademiia». 224 p. [in Ukrainian].
18. Zakalyk, H. (2016). *Patopsykholohiia: poniatiino-terminolohichnyi slovnyk / Ukl. H.M. Zakalyk, Yu.M. Terletska* [Pathopsychology: conceptual and terminological dictionary]. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House, 156 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.06.2023
The article was received 28 June 2023

2. Слов'янські мови та література

2. Slavic languages and literature

УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКІ МІЖМОВНІ ОМОНІМИ З ВІДНОШЕННЯМ СЕМАНТИЧНОГО ВКЛЮЧЕННЯ

Щербина Дмитро Вікторович,
*аспірант кафедри української мови
Криворізького державного педагогічного
університету
dmytro.shcherbyna@kdpu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-7104-9261*

Мета цієї статті – дослідження семантичних особливостей українсько-білоруських міжмовних омонімів із відношенням семантичного включення. **Методи:** теоретичний метод (формулювання дефініції поняття «міжмовні омоніми»), компонентний аналіз (розщеплення значень слів на окремі семи залежно від диференційних ознак), зіставний метод у поєднанні з методами математичної теорії множин (добір, класифікація і систематизація фактичного матеріалу), структурно-семантичний метод (визначення різновиду семантичної трансформації міжмовних омонімів), описовий метод (опис семантичних особливостей дібраних українсько-білоруських омонімів). **Результати.** У ході дослідження з'ясовано, що українсько-білоруські міжмовні омоніми-дієслова з відношенням семантичного включення найчастіше називають різноманітні дії (фізичні та емоційні), рідше – стан чи перехід з одного стану в інший. Непохідна іменникова омонімічна лексика, охоплена семантичним включенням, описує здебільшого предмети, їхні складники, речовини та місця. Багатозначність іменників на позначення істот спричинена поєднанням в одному слові кількох сем або розвитком переносних значень. Іменники, твірні для дієслів чи похідні від них, називають переважно стан, наслідок дії, процес або предмет. Співвіднесені омонімічні прикметники, пов'язані семантичним включенням, головню окреслюють зовнішні та внутрішні характеристики. Прислівники, утворені від прикметників, зазвичай теж зберігають відношення семантичного включення й утворюють омонімічні пари. **Висновки.** Отже, проаналізувавши значеннєві особливості українсько-білоруських міжмовних омонімів, охоплених семантичним включенням, можемо констатувати, що воно виникає внаслідок асиметричного розвитку семантичної структури етимологічно споріднених слів і спостерігається в тих випадках, коли український моносемант відповідає білоруському полісемантові, білоруський моносемант відповідає українському полісемантові, зіставлені полісеманти різняться кількістю лексико-семантичних варіантів та переносних значень, а також коли одна з лексем має ширше значення або значення однієї з них видове, а другої – родове (за умови, що лексема з вужчим чи видовим значенням не має інших, притаманних тільки їй, сем).

Ключові слова: міжмовна омонімія, семантичне включення, українська мова, білоруська мова.

UKRAINIAN AND BELARUSIAN INTERLINGUAL HOMONYMS WITH THE RELATION OF SEMANTIC INCLUSION

Shcherbyna Dmytro Viktorovych,

*Postgraduate Student at the Department of the Ukrainian
Language*

Kyryvi Rih State Pedagogical University

dmytro.shcherbyna@kdpu.edu.ua

orcid.org/0000-0002-7104-9261

The **purpose** of this article is to study the semantic features of Ukrainian and Belarusian interlingual homonyms with the relation of semantic inclusion. **Methods:** theoretical method (definition of interlingual homonyms), component analysis (splitting of word meanings into separate semes, depending on differential features), contrastive method in combination with methods of mathematical set theory (selection, classification and systematization of factual material), structural-semantic method (determining of the type of semantic transformation of interlingual homonyms), descriptive method (description of the semantic features of selected Ukrainian and Belarusian homonyms). **Results.** In the course of the research, it was found out that Ukrainian and Belarusian interlingual verb homonyms with the relation of semantic inclusion most often denote various actions (physical, emotional), less often, they express a state or a transition from one state to another. Non-derivative noun homonyms, covered by semantic inclusion, describes mostly objects, their components, substances and places. The polysemy of nouns denoting beings is caused by the combination of several semes in one word or the development of figurative meanings. Nouns that form verbs or derive from them principally describe a state, a consequence of an action, a process or an object. Correlated homonymous adjectives connected by semantic inclusion mainly describe external and internal characteristics. Adverbs derived from adjectives usually also retain the relation of semantic inclusion and form homonymous pairs. **Conclusions.** Having analyzed the semantic features of Ukrainian and Belarusian interlingual homonyms characterized by semantic inclusion, we can state that it arises as a result of the asymmetric development of the semantic structure of etymologically related words and is observed in cases when either Ukrainian monosemantic word corresponds to Belarusian polysemantic one, or Belarusian monosemantic word corresponds to Ukrainian polysemantic one, so compared polysemantic words differ in number of lexical-semantic variants and figurative meanings, as well as when one of the lexemes has a broader meaning, or the meaning of one of them is specific and the meaning of the other is generic (provided that the lexeme with a narrower or specific meaning does not have others semes inherent only to it).

Key words: interlingual homonymy, semantic inclusion, Ukrainian language, Belarusian language.

1. Вступ

Міжмовні контакти, чимраз активніші в умовах глобалізації інформаційно-комунікативних процесів, сприяють, з одного боку, взаємному збагаченню контактних мов, а з іншого – породжують небажану інтерференцію, яка виявляється в порушенні норм однієї мови під впливом іншої. Серед головних чинників такої інтерференції – явище міжмовної омонімії. Міжмовні омоніми подеколи ускладнюють спілкування і становлять труднощі під час упорядкування словників та перекладу, а також у навчанні іноземних мов. Помилковий вибір відповідника у процесі комунікації може призвести до зміни стилістичного забарвлення й викривлення семантики всієї фрази. Насамперед це стосується близькоспоріднених мов (зокрема, слов'янських), які характеризуються спільністю коренів, афіксів, однотипними структурами слів, речень, системою регулярних звукових відповідностей та ідентичними морфонологічними чергуваннями, тож науковий інтерес до цієї проблеми дедалі зростає.

Вагомий внесок у вивчення міжмовних омонімів зробили О. Лабенко, П.Х. Чамісо-Домінгес, М.Л. Рока-Варела та інші лінгвісти. За останні п'ятнадцять років з'явилось чимало наукових і практичних праць, присвячених слов'янській міжмовній омонімії та паронімії: українсько-польській (І. Кононенко, О. Співак, Г. Чуба), українсько-словацькій (М. Чижмарова,

А. Яшкова), українсько-чеській (А. Турчина), білорусько-польській (Р. Калета), польсько-російській (К. Рутковський), польсько-сербській (М. Костич-Голубичич), словацько-російській (Т. Григорянова, Л. Гаярський), хорватсько-словацькій (М. Грчевич). Проте в україністиці досі немає комплексного аналізу українсько-білоруських міжмовних омонімів, що й визначило **актуальність** нашої розвідки.

Метою статті є дослідження семантичних особливостей українсько-білоруських міжмовних омонімів із відношенням семантичного включення. Досягненню цієї мети підпорядковано такі завдання: з'ясувати сутність явища міжмовної омонімії; окреслити типи семантичних відношень між омонімічними відповідниками порівнюваних мовних систем; дібрати з тлумачних словників української та білоруської мов фактичний матеріал, який відповідає семантичному включенню; проаналізувати значеннєву специфіку дібраного матеріалу.

2. Теоретичне підґрунтя і джерельна база дослідження

Під міжмовними омонімами ми розуміємо різномовні слова, які збігаються формою усно, на письмі чи в межах регулярних відповідностей (фонетичних, графічних, орфографічних, акцентологічних, морфемно-словотвірних), наявних між порівнюваними мовними системами, і цілком або частково різняться змістом (Щербина, 2020: 100).

Як зазначають П.Х. Чамісо-Домінгес (Chamizo Domínguez, 2009: 1114–1118) і М.Л. Рока-Варела (Roca-Varela, 2015: 36), усе різноманіття семантичних відношень на лексичному рівні між омонімічними відповідниками порівнюваних мовних систем можна звести до трьох типів:

- семантичне виключення (повна семантична розбіжність, коли співвіднесені лексеми мають зовсім різне, часом навіть протилежне значення);
- семантичний перетин (часткова семантична розбіжність, коли лексеми зіставлюваних мов мають принаймні одне спільне і щонайменше одне відмінне значення);
- семантичне включення (часткова семантична розбіжність, коли лексема однієї мови має ширше або вужче значення, ніж її аналог у другій мові).

Джерельною базою нашого дослідження слугують українсько-білоруські омонімічні опозиції, охоплені відношенням семантичного включення й виявлені порівнянням семантичних структур лексем, узятих зі словника української мови в 11 томах (СУМ11, 1970–1980), словника української мови у 20 томах (СУМ20, 2010–2022) і тлумачного словника білоруської мови у 5 томах (6 книгах) (ТСБМ, 1977–1984).

Українсько-білоруські міжмовні омоніми з відношенням семантичного включення можна умовно поділити на кілька **груп**, які ми розглянемо докладніше.

3. Випадки, коли український моносемант співвідноситься з білоруським полісемантом

Дієслова цієї підгрупи називають як фізичні, так і емоційні дії: укр. **налига́ти** [док.] ‘нақи-нути, мотузку, ремінь та ін. на роги або щипу худобі // зв’язати когось¹’ і біл. **налыга́ць** [док.] ‘1) зв’язати, з’єднати, мотузкою, ременем тощо; 2) [розм.] нанизати; 3) наловити за допомогою аркана’, укр. **глумі́тися** [недок.] ‘зле висміювати, ображати, знущатися’ і біл. **глумі́цца** [недок., розм.] ‘1) марнуватися, нищитися, псуватися; 2) знущатися, насміхатися’.

Серед українських іменників-моносемантів, що відповідають білоруським полісемантам, чимало назв істот. Багатозначність білоруських відповідників у таких парах зумовлена:

- поєднанням в одному слові кількох сем: укр. **посудник** [ч.] ‘робітник, що миє посуд’ і біл. **пасуднік** [ч.] ‘1) полиця, шафа для посуду; 2) робітник, що миє посуд’;
- розвитком переносних значень: укр. **бусел** [ч.] ‘дедека, чорногуз’ і біл. **бусел** [ч.] ‘1) дедєка, чорногуз; 2) [перен., розм.] висока пляшка горілки’.

Іменники цієї підгрупи, які називають неістоту, мають найрізноманітніші значення – конкретні й абстрактні: укр. **бриль** [ч.] ‘капелюх’ і біл. **брыль** [ч.] ‘1) капелюх; 2) козирок

¹ Тут і далі різними типами ліній у межах пари міжмовних омонімів підкреслено співвіднесені семи.

головного убору // [перен.] піддашся над входом’, укр. **дихавіця** [ж., діал.] ‘яду́ха, а́стма’ і біл. **ды́хавіца** [ж.] ‘1) яду́ха, а́стма; 2) западина в нижній передній частині грудної клітки’, укр. **імпет** [ч., заст.] ‘сильний на́тиск, раптовий порив; сила’ і біл. **імпа́т** [ч.] ‘1) розгі́н, рвуч-кість, навалы́ність // гарячий порив, запал; 2) [діал.] запах, дух’.

Іменники, твірні для дієслів чи похідні від них, називають переважно стан, наслідок дії або саму дію: укр. **глум** [ч.] ‘дія за знач. **глумі́тися**’ і біл. **глум** [ч.] ‘1) дія за знач. **глумі́ць** {марнувати, нищити, псувати}; 2) дія за знач. **глумі́цца** {марнуватися, нищитися, псуватися}; 3) дія за знач. **глумі́цца** {глумитися}; 4) щось змарноване, зіпсоване’, укр. **заду́ма** [ж.] ‘ста́н того, хто загли́бився в думки, розду́ми’ і біл. **заду́ма** [ж.] ‘1) щось задумане; намір, план; 2) головна думка, ідея художнього твору; 3) ста́н того, хто заду́мався; задумли́вість’.

Серед українських прикметників-моносемантів, співвіднесених із білоруськими полісемантами, переважають слова, утворені від дієслів та віддієслівних іменників: укр. **видатний** ‘який ви́різ-няється серед інших надзвичайними рисами, якостями, особливостями’ і біл. **выда́тны** ‘1) я́кий ви́різняється серед інших; широ́ковідомий; 2) незвичайний, винятковий // знаменний; 3) дуже добрий; відмінний’, укр. **складаний** ‘який можна складати завдяки рухомому поєднанню частин’ і біл. **склада́ны** ‘1) який складається з кількох частин, елементів; 2) який становить систему багатьох взаємозв’язаних частин // хитромудрий, вигадливий своєю формою, будовою; 3) який характеризується сукупністю взаємозв’язаних явищ, відношень, ознак та ін.; 4) який поєднує у собі різноманітні, часто суперечливі особливості, риси (про людину, її вдачу тощо); 5) важкий для розуміння, розв’язання, здійснення; 6) я́кий мо́жна скла́дати завдя́ки рухо́мому поє́днанню ча́стин’.

Пряме значення українського прикметника **драпі́жний** [розм.] ‘сповнений бажання захо-пити щось, оволодіти чимсь’, як, до речі, й похідного від нього іменника **драпе́жник** {хижак}, є в білоруській мові переносним: **драпе́жны** ‘1) який живиться іншими тваринами (про звірів, птахів та ін.); хижий; 2) [перен.] сповнений бажання захопити щось, оволодіти чимсь’.

4. Випадки, коли білоруський моносемант співвідноситься з українським полісемантом

Дієслова цієї групи також називають головно найрізноманітніші дії: біл. **выма́віць** [док.] ‘переда́ти го́лосом, зву́ки, сло́ва сво́єї або чу́жої мо́ви’ і укр. **ві́мовити** [док.] ‘1) пере́дати го́лосом, зву́ки, сло́ва сво́єї або чу́жої мо́ви; 2) сказати, промовити // висловити думку, враження, почуття; 3) [розм.] випрохати // домовляючись, домогтися вигоди; 4) [діал.] дорікнути; 5) [діал.] відмовити’, біл. **мілава́цца** [недок.] ‘виявля́ти вза́ємну до́бов, пе́ститися, обі́йма-тися’ і укр. **милува́тися** [недок.] ‘1) пе́стити одне одного, виявляючи вза́ємне ко́хання, ніж-ність; 2) дивитися на кого-, що-небудь, відчуваючи приємність; любитися // захоплюватися чимсь; 3) мати втіху від певного заняття’.

Полісемічність українських іменників на позначення істоти, співвіднесених із білоруськими моносемантами, спричинена здебільшого поєднанням у слові кількох самостійних сем: біл. **баху́р** [ч., діал.] ‘хло́пчик; дити́на’ і укр. **ба́хур** [ч.] ‘1) [лайл.] розпусник; залицяль-ник, полюбовник; 2) [зневажл.] позашлюбна дитина; байстрюк; 3) [діал.] хло́пчик; дити́на’; біл. **аднале́так** [ч.] ‘однорі́чна рослі́на, твари́на’ і укр. **однолі́ток** [ч.] ‘1) ровесник; 2) одно-рі́чна рослі́на, твари́на’.

Білоруські іменники цієї групи, які окреслюють неістоту, переважно мають значення:

– предметності: біл. **заву́шніца** [ж.] ‘прикра́са у ви́гляді, кі́льця, дармо́віса та ін., що при-крі́плюються до мо́чки ву́ха; сере́жка’ і укр. **заву́шни́ця** [ж.] ‘1) запалення завушних залоз; 2) [діал.] сере́жка’, біл. **саро́чка** [ж.] ‘чо́ловічий (ве́рхній і спі́дній) або жі́ночий (спі́дній) одяг для ве́рхньої ча́стини ті́ла’ і укр. **соро́чка** [ж.] ‘1) жі́ноча або дитяча на́тільна бі́лизна // жі́ночий одяг, що його но́сять по́верх бі́лизни; 2) чо́ловіча на́тільна бі́лизна або одяг, що їх но́сять по́верх бі́лизни // старовинне захисне військове спорядження, виготовлене з дроту, сталі та ін. на зра-зок цього одягу; 3) захисна оболонка’, біл. **хмы́з** [ч.] ‘ку́щі, зарос́ті мо́лодих дере́в; хми́зняк’ і укр. **хмиз** [ч.] ‘1) невелике тонке гілля, відділене від дерева; 2) [рідко] дрі́бні зарос́ті; хми́зняк’;

– місця: біл. **гайнó** [с., діал.] ‘дігво’ і укр. **гайнó** [с., розм.] ‘1) гній, кал; 2) безладдя; 3) дігво’, біл. **сухадóл** [ч.] ‘безводна долина, яку зволожують тільки дощові та снігові води’ і укр. **суходіл** [ч.] ‘1) безводна долина, яку зволожують тільки дощові та снігові води; 2) материк, суша’;

– речовинності: біл. **живі́ца** [ж.] ‘рідка прозора смола, що витікає зі стовбурів хвойних дерев’ і укр. **живі́ця** [ж.] ‘1) густа прозора рідина, що витікає зі стовбура хвойного дерева і складається зі скипидару та смоляних кислот; 2) [жарт.] горілка’; біл. **лúда** [ж.] ‘сплав олова зі свинцем, яким покривають металеві вироби; полуда’ і укр. **лúда** [ж.] ‘1) більмо; 2) шар олова або олов’яно-свинцевого сплаву, яким покривають металеві вироби; полуда; 2) [діал.] омана, брехня; 3) [іст.] верхній одяг, шати’.

Часом в іменникових омонімічних парах українські полісеманти можуть називати негативну подію: біл. **пéня** [ж.] ‘штраф за невиконання або прострочення зобов’язань’ і укр. **пеня́** [ж.] ‘1) штраф за невиконання або прострочення зобов’язань // [заст.] взагалі штраф; 2) [заст.] ремство, скарга; 3) [заст.] біда, горе’, біл. **хáлена** [ж., розм.] ‘погода зі снігом та дощем; мокрий сніг’ і укр. **хáлена** [ж.] ‘1) якась несподівана, прикра подія; біда, нещастя, неприємність; 2) [заст.] негода’.

Серед пар віддієслівних іменників домінують ті, у яких білоруський моносемант називає стан або наслідок дії: біл. **вýлівак** [ч.] ‘яйце, знесеңе без щқаралупи’ і укр. **вiливoк** [ч.] ‘1) яйце, знесеңе без щқаралупи; 2) [спец.] вилитий із металу напівфабрикат’, біл. **запалéнне** [с.] ‘хвороба, яка супроводиться підвищенням температури, припухлістю, почервонінням ураженої частини тіла’ і укр. **запáлення** [с.] ‘1) дія за знач. **запалити**; 2) [спец.] пристрій, що викликає спалах горючої суміші у двигунах внутрішнього згоряння; запалювання; 3) [мед.] хвороба, яка супроводиться температурою, припухлістю, почервонінням, болем уражених органів або частин тіла’.

Омонімічні прикметники цієї групи описують здебільшого внутрішні або зовнішні ознаки: біл. **багністы** ‘з багніщами; болотистий’ і укр. **багністий** ‘1) з багніщами; болотистий, грязький; 2) укритий грязюкою; грязький’, біл. **чапурны́** [розм.] ‘прибраній, прикращений, прихорощений’ і укр. **чепурній** ‘1) який відзначається чистотою, акуратністю, охайністю; 2) який завжди стежить за чистотою житла, за своїм зовнішнім виглядом і т. ін. // який свідчить про акуратність, охайність кого-небудь’.

Прислівники, утворені від таких прикметників, також найчастіше вступають у зв’язки міжмовної омонімії: біл. **чапúрна** і укр. **чепúрно**.

5. Випадки, коли зіставлені полісеманти різняться кількістю лексико-семантичних варіантів та переносних значень

Дієслова цієї групи означають як дію: укр. **обігна́ти** [док.] ‘1) випередити, перегнати; 2) [перен.] досягти більших успіхів, кращих результатів порівняно з іншими; 3) [перен.] розвину́тися, вирости швидше, ніж інші; 4) [розм.] не підпустити, відігнати’ і біл. **абагна́ць** [док.] ‘1) випередити, перегнати; 2) вирости більшим, вищим за кого-що-небудь; 3) [перен.] досягти більших успіхів порівняно з іншими; 4) зігнати, відігнати; 5) за допомогою підгортальника обсіпати землею рядки картоплі, буряків тощо; 6) здерти, злупити’, так і стан чи перехід з одного стану в інший: укр. **вiлюдніти** [док., розм.] ‘1) змужніти, подорослішати // стати гарнішим // поправитися, покращати; 2) [перен.] навчитися правил поведінки, стати вихованим; 3) знелюдніти’ і біл. **вýлюднець** [док.] ‘1) стати рослим, гарним, фізично розвинутим; 2) [перен.] стати вихованим’.

Непохідна іменникова лексика тут репрезентована здебільшого назвами:

– предметів та їхніх частин: укр. **крісло** [с.] ‘1) різновид широкого, переважно м’якого стільця з бильцями та зручною спинкою; фотель; 2) [діал.] стілець; 3) [перен.] місце роботи, посада’ і біл. **крэсла** [с.] ‘1) стілець; 2) широкий предмет меблів для сидіння з бильцями та зручною

спинкою; фотель; 3) [перен.] місце роботи, посада; 4) вставка в штанях у формі клинців’, укр. ствол [ч.] ‘1) частина вогнепальної зброї у вигляді труби, через яку проходить, дістаючи напрям польоту, куля або снаряд; 2) [гірн.] вертикальна або похила частина шахти, яка має вихід на поверхню; 3) [розм.] предмет, пристрій, що має форму прямої труби’ і біл. ствол [ч.] ‘1) надземна частина дерева, яка тримає на собі гілки та листя; 2) в архітектурі – основна частина колони між базою і капітеллю; 3) частина вогнепальної зброї у вигляді труби, через яку проходить, дістаючи напрям польоту, куля або снаряд; 4) [гірн.] вертикальна або похила частина шахти, яка має вихід на поверхню; 5) предмет, пристрій, що має форму труби; 6) орган або тканинний утвір в організмі, які мають вигляд трубки’;

– матеріалу: укр. бібула [ж., заст.] ‘1) обгортковий папір; 2) промокальний папір’ і біл. бібула [ж.] ‘1) промокальний папір; 2) папір для оздоблення чи обгортання; 3) [розм.] нелегальне видання’;

– місця: укр. лазня [ж.] ‘1) приміщення, де паряться і миються; 2) миття в такому приміщенні’ і біл. лазня [ж.] ‘1) приміщення, де миються і паряться; 2) [розм.] миття в такому приміщенні; 3) [перен., розм.] прочухан, сувора догана’.

Трапляються серед непохідних іменників і ті, що можуть окреслювати істоту: укр. шкóда [ж.] ‘1) втра́ти, зби́тки // людські жертви // щось зіпсоване, ушкоджене, знівечене // [рідко] нещастя, біда; 2) посіви, трави, що їх знищують тварини, завдаючи збитків; 3) [розм.] пустун; 4) [розм.] негативний вчинок або злочин: вина’ і біл. шкóда [ж.] ‘1) пошкодження, збитки, втра́ти; 2) поганий, небезпечний вчинок, дія: щось небезпечно своїми наслідками; 3) збитки, завдані худобою: спаш’.

Віддієслівні іменники цієї підгрупи найчастіше описують процеси, стани, наслідки дії, намір діяти, а також предмети: укр. за́мах [ч.] ‘1) спроба насильно відібрати щось, незаконним шляхом привласнити, захопити щось, позбавити чогось // спроба вбити когось; 2) спроба, намір зробити, створити щось; 3) [рідко] змах; 4) розмах, розгін // поведження’ і біл. зама́х [ч.] ‘1) підняття або відведення змахом (руки чи якогось предмета) для удару; 2) намір зробити щось велике, тяжке, важливе; 3) спроба незаконно захопити щось, позбавити чогось’, укр. оса́дка [ж.] ‘1) [мор.] глибина занурення судна в воду; 2) [спец.] зменшення довжини, висоти і збільшення поперечника заготовки металевого виробу за допомогою кування’ і біл. аса́дка [ж.] ‘1) дія за знач. асяда́ць – асе́сці {знижуватися/знизитися, ущільнившись, злежавшись}; 2) дія і стан за знач. аса́дзіць {закріпити, надіти // завести в оправу // поставити коробку у віконний, дверний проріз}; 3) [спец.] глибина занурення судна у воду; 4) [спец.] кувальна операція, внаслідок якої збільшується товщина заготовки коштом її висоти; 5) держак у деяких інструментах; колодка; 6) рамка; 7) письмовий прилад у вигляді палички, стрижня, куди вставляється перо; ручка’, укр. підно́с [ч.] ‘1) дія за знач. піднесі́ти; 2) плоский посуд для перенесення страв: таця; 3) [заст.] подарунок, хабар’ і біл. па́дно́с [ч.] ‘1) дія за знач. па́днесі́ці {піднести}; 2) плоский посуд для перенесення страв’.

Співвіднесені омонімічні прикметники-полісеманти переважно називають зовнішні та внутрішні характеристики: укр. зго́дний ‘1) який дає, виявляє згоду; 2) який має однакові з кимсь погляди, дотримується того самого способу дії; солідарний із кимсь’ і біл. зго́дны ‘1) який виявляє, дає згоду; 2) який дотримується з кимсь однієї думки, одних поглядів; солідарний із кимсь; 3) який збігається з кимсь; однаковий; 4) дружний, одностайний; 5) узгоджений, злагоджений; 6) зграйний, гармонійний (про музику, співи)’, укр. мі́цний ‘1) який важко піддається руйнуванню, псуванню; 2) фізично витривалий, сильний, дужий // який має велику силу або свідчить про неї (про частини організму людини або тварини); 3) значний ступенем вияву силою, величиною // звучний, сильний (про голос); 4) [перен.] духовно сильний; непохитний; 5) певний, твердий, надійний // глибокий (про почуття, сон тощо); 6) який діє з великою силою // який робиться з великою силою; 7) який містить у собі велику кількість розчинених речовин; насичений // з великою концентрацією активних речовин // різкий, терпкий (запах, а також те,

що має такий запах); 8) [розм.] з великим достатком; заможний' і біл. **мо́цны** '1) я́кий ва́жко порвати, розбити, зламати, тощо; тривкий; 2) **здоровий, сильний, дужий** // **який має велику силу або свідчить про неї** (про частини організму людини або тварини); 3) **який робиться з великою силою** // **який діє з великою силою**; 4) **значний ступенем вияву, силою, величиною** // **гучний**; 5) [перен.] **духовно сильний; непохитний**; 6) **надійний, стійкий** // **глибокий** (про почуття, сон та ін.); 7) **могутній, авторитетний** // **значний впливом, переконливий**; 8) **добре укріплений** // **добре озброєний, численний**; 9) **насичений, концентрований, нерозведений** // **з великою кількістю градусів** // **різкий, гострий**; 10) [розм.] з великим достатком; багатий, заможний; 11) [перен.] **досвідчений, добре обізнаний**'.

Відприкметникові прислівники цієї групи зазвичай зберігають усі значення, притаманні твірному слову, і теж становлять омонімічні пари: укр. **мі́цно** і біл. **мо́цна**.

6. Випадки, коли одна з лексем має ширше значення або значення однієї з них видове, а другої – родове

Відношення семантичного включення між такими омонімічними відповідниками виникає за умови, що слово з вужчим чи видовим значенням не має інших, притаманних тільки йому, сем. У цій групі, як свідчить наше дослідження, переважають іменники з конкретними значеннями: укр. **вужа́ка** [ч.] 'збі́льщ. до **вуж** {неотруйна змія середнього розміру родини вужоподібних}' і біл. **вужа́ка** [ж.] '1) [розм.] **загальна назва плазунів із довгим гнучким тілом без ніг; змія, гадина**; 2) [перен.] **лиха, підступна людина; гад**', укр. **інтерна́т** [ч.] '1) **гуртожиток для учнів і студентів навчального закладу**; 2) **закритий навчальний заклад**' і біл. **інтэрна́т** [ч.] '1) **будь-який гуртожиток**; 2) **закритий навчальний заклад**', укр. **кілим** [ч.] '1) **тканий (часом вишиваний або плетений) візерунчастий виріб, яким оздоблюють стіни, вкривають підлогу тощо**; 2) [перен.] **те, що цілком укриває якийсь простір**' і біл. **кілі́м** [ч.] '1) **вовняний безворсний кілим ручної роботи**; 2) [перен.] **те, що цілком укриває якийсь простір**', укр. **ку́холь** [ч.] '1) **велика череп'яна, скляна або металева посудина для пиття з ручкою у формі вушця**; 2) [рідко] **висока округла посудина з вузьким верхом і ручкою**' і біл. **ку́халь** [ч.] 'бокал для пива'.

7. Висновки

Отже, дослідивши значеннєві особливості українсько-білоруських міжмовних омонімів, охоплених семантичним включенням, можемо констатувати, що таке відношення виникає між ними внаслідок асиметричного розвитку семантичної структури етимологічно споріднених слів і спостерігається в тих випадках, коли:

- український моносемант відповідає білоруському полісемантові;
- білоруський моносемант відповідає українському полісемантові;
- зіставлені полісеманти різняться кількістю лексико-семантичних варіантів та переносних значень;
- одна з лексем має ширше значення або значення однієї з них видове, а другої – родове (за умови, що лексема з вужчим чи видовим значенням не має інших, притаманних тільки їй, сем).

Перспективи нашого дослідження вбачаємо в укладанні на основі дібраного фактичного матеріалу словника українсько-білоруських міжмовних омонімів, який стане в пригоді науковцям, викладачам, учителям, перекладачам, усім, хто вивчає українську та білоруську мови і дбає про культуру свого мовлення.

Література:

1. Кононенко І., Співак О. Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів / за ред. І. Кононенко. Київ, 2008. 343 с.
2. Лабенко О. Французько-українська міжмовна омонімія: формальні та структурно-семантичні особливості. *Мовні і концептуальні картини світу* : збірник наукових статей. 2011. Вип. 36. С. 1–6.
3. Словник української мови: в 11 т. / гол. ред. І. Білодід ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. Київ, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 19.06.2023).

4. Словник української мови : у 20 т. / гол. наук. ред. В. Русанівський; НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. Київ, 2010–2022. Т. 1–13. URL: <https://sum20ua.com> (дата звернення: 19.06.2023).
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. (6 кн.) / гал. рэд. К. Атраховіч (К. Крапіва); АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. Мінск, 1977–1984. URL: <https://www.skarnik.by> (дата звернення: 19.06.2023).
6. Турчина А. Лексична міжмовна омонімія у слов'янських мовах. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2012. Вип. 17. С. 121–126.
7. Чуба Г. Міжмовна омонімія як джерело помилок при вивченні української мови студентами-поляками. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2015. Вип. 11. С. 90–96.
8. Щербина Д. Повні українсько-білоруські міжмовні омоніми. *Філологіка / Philologica* : збірник наукових праць. Кривий Ріг, 2020. Вип. 21. С. 97–112.
9. Chamizo Domínguez P. J. Los falsos amigos desde la perspectiva de la teoría de conjuntos. *Applied Linguistics Now: Understanding Language and Mind / La lingüística aplicada actual: comprendiendo el lenguaje y la mente*. Almería, 2009. P. 1111–1126.
10. Čižmárová M., Jašková A. Ukrajinsko-slovenská homonymia. *Slovník ukrajinsko-slovenských mezijazykových homonymů = Українсько-словацька омонімія*. Словник українсько-словацьких міжмовних омонімів. Prešov, 2013. 273 s.
11. Grčević M. Lažni prijatelji: rječnik hrvatsko-slovačkih međujezičnih homonima = Falošni priatelja: slovník slovensko-chorvatských mezijazykových homonymů. Zagreb, 2020. 149 s.
12. Grigorjanová T., Gajarský L. *Slovník rusko-slovenských mezijazykových homonymů*. Brno, 2019. 127 s.
13. Kaleta R. *Białorusko-polska homonimia międzyjęzykowa*. Warszawa, 2014. 172 s.
14. Костиш-Голубичиш М. Інтерфериражує лексема у польсько-српским језичким контактима : докторска дисертација, одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Београд, 2016. 292 с.
15. Roca-Varela M.L. False Friends in Learner Corpora : A corpus-based study of English false friends in the written and spoken production of Spanish learners. Bern, 2015. 348 p.
16. Rutkowski K. Polsko-rosyjskie homonimy i paronimy międzyjęzykowe – propozycja klasyfikacji. *Studia Wschodniosłowiańskie*. 2012. T. 12. S. 305–319.

References:

1. Kononenko, I., & Spivak O. (2008). *Ukrainian-Polish Dictionary of Interlingual Homonyms and Paronyms*. I. Kononenko (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].
2. Labenko, O. (2011). Frantsuzko-ukrainska mizhmovna omonimiiia: formalni ta strukturno-semantychni osoblyvosti [French-Ukrainian Interlingual Homonymy: Formal and Structural-Semantic Features]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. 36, 1–6 [in Ukrainian].
3. Bilodid, I. (Ed.). (1970–1980). *Slovník ukraïnskoï movy* [Dictionary of the Ukrainian Language]. (Vols. 1–11). Kyiv. Retrieved from: <http://sum.in.ua> [in Ukrainian].
4. Rusanivskiy, V. (Ed.). (2010–2022). *Slovník ukraïnskoï movy* [Dictionary of the Ukrainian Language]. (Vols. 1–13). Kyiv. Retrieved from: <https://sum20ua.com> [in Ukrainian].
5. Atrachovič, K. (Ed.). (1977–1984). *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* [Dictionary of the Belarusian Language]. (Vols. 1–5). Minsk. Retrieved from: <https://www.skarnik.by> [in Belarusian].
6. Turchyna, A. (2012). Leksychna mizhmovna omonimiiia u slovianskykh movakh [Lexical Interlingual Homonymy in Slavic Languages]. *Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literatur*, 17, 121–126 [in Ukrainian].
7. Chuba, H. (2015). Mizhmovna omonimiiia yak dzherelo pomylok pry vyvchenni ukraïnskoï movy studentamy-poliakamy [Interlingual Homonymy As a Source of Errors at Study of the Ukrainian Language by Polish Students]. *Teoriiia i praktyka vykladannia ukraïnskoï movy yak inozemnoi*, 11, 90–96 [in Ukrainian].
8. Shcherbyna, D. (2020). Povni ukraïnsko-biloruski mizhmovni omonimy [Full Ukrainian-Belarusian Interlingual Homonyms]. *Filolohika / Philologica*, 21, 97–112 [in Ukrainian].
9. Chamizo Domínguez, P. J. (2009). Los falsos amigos desde la perspectiva de la teoría de conjuntos [False Friends from the Perspective of Set Theory]. In *Applied Linguistics Now: Understanding Language and Mind / La lingüística aplicada actual: comprendiendo el lenguaje y la mente*, (pp. 1111–1126). Almería [in Spanish].
10. Čižmárová, M., & Jašková, A. (2013). Ukrajinsko-slovenská homonymia. *Slovník ukrajinsko-slovenských mezijazykových homonymů = Ukrainian-Slovak omonimiiia*. *Slovník ukrajinsko-slovatskykh mizhmovnykh omonimiv* [Ukrainian-Slovak Homonymy. Dictionary of Ukrainian-Slovak Interlingual Homonyms]. Prešov [in Slovak].

11. Grčević, M. (2020). Lažni prijatelji: rječnik hrvatsko-slovačkih međujezičnih homonima = Falošni priatelja: slovník slovensko-chorvatských medzijazykových homonym [False friends: Dictionary of Croatian-Slovak Interlingual Homonyms]. Zagreb [in Croatian].
12. Grigorjanová, T., & Gajarský L. (2019). Slovník rusko-slovenských medzijazykových homonym [Dictionary of Russian-Slovak Interlingual Homonyms]. Brno [in Slovak].
13. Kaleta, R. (2014). Białorusko-polska homonimia międzyjęzykowa [Belarusian-Polish Interlingual Homonymy]. Warszawa [in Polish].
14. Kostić-Golubičić, M. (2016). Interferirajuće lekseme u poljsko-srpskim jezičkim kontaktima [Interfering Lexemes in Polish-Serbian Language Contacts]. Doctor's thesis. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu [in Serbian].
15. Roca-Varela, M.L. (2015). False Friends in Learner Corpora. Bern [in English].
16. Rutkowski, K. (2012). Polsko-rosyjskie homonimy i paronimy międzyjęzykowe – propozycja klasyfikacji [The Polish-Russian Interlingual Homonyms and Paronyms: Classification Proposal]. Studia Wschodnio-słowiańskie. Vol. 12, 305–319.

Стаття надійшла до редакції 26.06.2023
The article was received 26 June 2023

3. Література зарубіжних країн

3. Literature of foreign countries

АКСІОЛОГІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І САМОІДЕНТИЧНІСТЬ У ПОЕЗІЯХ АНДРЕАСА ГРИФІУСА

Бітківська Галина Володимирівна,
доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри світової літератури
Київського університету імені Бориса Грінченка
h.bitkivska@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0002-3131-2686

У 2023 р. в Україні вперше презентовано творчість Андреаса Грифіуса, одного з найвідоміших представників німецького бароко, окремою книжкою, у якій вміщено понад 100 поезій різних жанрів у перекладі українською мовою, що створює передумови для детальнішого дослідження його поетичного універсуму.

Мета. У статті висвітлюється проблема аксіологічної ідентичності і самоідентичності в поезіях А. Грифіуса, що має створити нову перспективу для осягнення екзистенції поета і проєктується на можливість переосмислення його естетичного і етичного досвіду у сучасних соціокультурних реаліях.

Методи дослідження формуються згідно з основними положеннями культурологічного літературознавства та дискурсивного аналізу. Крізь призму культурологічного літературознавства з'ясовується зв'язок між поетичними текстами й різними контекстами, зокрема в аспекті аксіології та ідентичності. Дискурсивний аналіз застосовується для дослідження складників конструювання аксіологічної ідентичності в поетичних текстах А. Грифіуса, з'ясування впливу історичних подій, культурних і мистецьких явищ, особистого досвіду автора на формування ціннісної парадигми та її реконструкції в дослідницькій рецепції.

Результати. У статті узагальнюються аспекти літературознавчого студіювання знакового для творчості А. Грифіуса сонета «Сльози вітчизни» («Tränen des Vaterlandes»), висвітлюються особливості входження цього сонета і перекладів барокової поезії в український культурний простір, зауважується важливий внесок мистецтва бароко в ідентифікацію духовного життя Європи, створення спільної інтелектуальної й художньої культури для європейського континенту. Встановлено, що аксіологічна ідентичність у поезії А. Грифіуса конструюється шляхом вираження стійкості в час воєнних руйнувань і бід, імперативності духовних цінностей (вірність вірі, яка зазнає гонінь; уславлення професійних і моральних чеснот; викриття й засудження зовнішньої фальші і душевної ницості). Досить часто возвеличення духовного у творах А. Грифіуса поєднується із повчаннями, закликом до праведного життя.

Висновки. У поезії А. Грифіуса органічно поєднуються типологічні риси бароко й ознаки індивідуального світобачення. Мотивний комплекс поетичних творів формується під впливом історичних подій, культурних і мистецьких явищ XVII століття. Аксіологічна ідентичність репрезентована множиною християнських, громадянських, національних, етичних і естетичних цінностей. Самоідентичність поета конструюється на перетині катастрофізму буття в часи Тридцятилітньої війни, ціннісної парадигми протестантизму, особистого когнітивного й емоційного досвіду.

Ключові слова: культурологічний контекст, бароко, Тридцятилітня війна, мотивний комплекс, мотив скороминущості і марноти життя, релігійно-містичні мотиви.

AXIOLOGICAL IDENTITY AND SELF-IDENTITY IN THE POEMS OF ANDREAS GRYPHIUS

Bitkivska Halyna Volodymyrivna,
*Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of World Literature
Borys Grinchenko Kyiv University
h.bitkivska@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0002-3131-2686*

In 2023, for the first time in Ukraine, the work of Andreas Gryphius, one of the most famous representatives of the German Baroque, was presented in a separate book, which contains more than 100 poems of various genres translated into Ukrainian, which creates the prerequisites for a more detailed study of his poetic universe.

The purpose. The article highlights the problem of axiological identity and self-identity in the poems of A. Gryphius, which should create a new perspective for understanding the poet's existence and projects the possibility of rethinking his aesthetic and ethical experience in modern social and cultural realities.

Research methods are formed in accordance with the main provisions of cultural literary studies and discursive analysis. The connection between poetic texts and various contexts, in particular in the aspect of axiology and identity, is clarified through the prism of cultural literary studies. Discursive analysis is used to study the components of the construction of axiological identity in the poetic texts of A. Gryphius, to clarify the influence of historical events, cultural and artistic phenomena, the author's personal experience on the formation of a value paradigm and its reconstruction in the research reception.

The results. The article summarizes aspects of the literary study of the sonnet "Tears of the Fatherland" ("Tränen des Vaterlandes"), a landmark for the work of A. Gryphius, highlights the features of the entry of this sonnet and translations of baroque poetry into the Ukrainian cultural space, notes the important contribution of baroque art to the identification of the spiritual life of Europe, creation of common intellectual and artistic culture for the European continent. It is established that the axiological identity in the poetry of A. Gryphius is constructed through the expression of stability in the time of war destruction and troubles, the imperative of spiritual values (faithfulness to the faith that undergoes persecution; glorification of professional and moral virtues; exposure and condemnation of external falsity and mental baseness). The exaltation of the spiritual in the works of A. Gryphius is quite often combined with teachings and a call to a righteous life.

Conclusions. In the poetry of A. Gryphius, the typological features of the Baroque and an individual worldview are organically combined. The motive complex of poetic works is formed under the influence of historical events, cultural and artistic phenomena of the 17th century. Axiological identity is represented by a set of Christian, civic, national, ethical and aesthetic values. The poet's self-identity is constructed at the intersection of the catastrophism of life during the Thirty Years' War, the value paradigm of Protestantism, and personal cognitive and emotional experience.

Key words: cultural context, baroque, Thirty Years' War, motive complex, motive of transience and futility of life, religious and mystical motives.

1. Вступ

Творчість Андреаса Грифіуса з-поміж представників німецького бароко вважається однією з найкраще досліджених. У довіднику «Gryphius-Handbuch» (2016) бібліографія, зібрана Робертом Шютце, становить майже тисячу найменувань (Kaminski & Schütze, 2016: 824–915). Однак сучасний міждисциплінарний інструментарій відкриває нові перспективи у вивченні творчості найвідомішого німецького автора літературного бароко, що й засвідчує наукова конференція «Andreas Gryphius (1616–1664): Zwischen Tradition und Aufbruch», присвячена 400-річчю з дня народження митця. Учасники конференції наголошують, що нині подальших досліджень потребують історична, державно-філософська, теологічна, науково-історична контекстуалізація творчості А. Грифіуса в усіх її жанрових різновидах, історія грифіусознавчого дискурсу, порівняльні та міжкультурні аспекти художнього тексту (Bach & Dröse, 2016).

В Україні в 70-х–90-х роках ХХ ст. переклади поезій А. Грифіуса друкувалися в журналі перекладної літератури «Всесвіт» (1976, 1990, 1996) і окремих авторських антологіях (Павличко, 1983; Качуровський, 2000). У 2023 р. творчість А. Грифіуса вперше презентується окремою книжкою, у якій вміщено понад 100 поезій різних жанрів у перекладі українською мовою Олега Жупанського (Грифіус, 2023). Основні напрями студіювання творчості поета здійснюються крізь призму бароко (Наливайко, 1976; Наливайко, 1990), рамки авторських інтенцій перекладачів (Павличко, 1986; Качуровський, 2000; Череватенко, 1996) чи порівняльного зіставлення оригінального й перекладного тексту (Мойсієнко, 2022; Паславська, 2014). Водночас є потреба в подальших дослідженнях художніх вимірів творчості А. Грифіуса, оскільки науковці й критики пишуть про її актуальність у різних аспектах (Ungerer Klaus, Uwe Kolbe, *Олександр Шокало*).

Мета цієї статті – висвітлити проблему аксіологічної ідентичності і самоідентичності в поезіях А. Грифіуса.

2. Сонет «Сльози вітчизни»: культурологічний контекст

Для поезії Андреаса Грифіуса репрезентативним став образ «сльози батьківщини» з однойменного сонета, написаного ним у двадцятирічному віці. У численних наукових розвідках текст сонета «Tränen des Vaterlandes» досліджується в різних аспектах. Томас Боргстедт, систематизуючи інтерпретації, зауважує асоціативний зв'язок з тиранією націонал-соціалістів (Йоганнес Р. Бехер), акцент у творі не так антивоєнного пафосу, як бойової стійкості і визначення його як однієї з найбільш мужніх поезій XVII століття (Герберт Цисарж), увиразнення есхатологічного апокаліптичного образу і внутрішньої свободи християн (Еріх Трунц), «жахливо реалістичної картини вбивств війни» (Мар'ян Широцький) тощо. На основі огляду досліджень естетичного виміру Т. Боргстедт робить слушний висновок про необхідність студіювання сонета на основі риторико-наслідувальної поетики в контексті барокової доби, без запозичення теоретичних понять, адаптованих до сучасності (Borgstedt, 2016).

Сонет «Сльози вітчизни року 1636» розпочинає добірку поезій у журналі «Всесвіт» (1990), яка до окремого книжкового видання була найповнішою презентацією творчості А. Грифіуса. Він маркує тему лихоліття Тридцятилітньої війни як найважливішу в тогочасній німецькій ліриці. Вважається, що воєнна тематика становить специфічну ознаку німецької барокової літератури, зокрема Д. Наливайко слушно стверджує: «Жодна інша західноєвропейська література XVII ст. не сказала такого вагомого і співчутливого слова про народні страждання, про “сльози вітчизни”, як німецька» (Наливайко, 1990: 133).

Сонет «Сльози вітчизни...» неодноразово перекладали українською мовою (Павличко, 1983: 160; Жупанський, 1990: 125; Череватенко, 1996: 51; Качуровський, 2000: 35), що засвідчує, з одного боку, непроминальну художню вартість оригіналу, а з іншого – майстерність перекладача, бо, як зауважує А. Паславська, німецький бароковий сонет з особливими труднощами надається до перекладу українською мовою внаслідок «складності барокової поезії загалом, канонічної будови сонета й типологічних відмінностей між німецькою та українською мовами, особливо у фонетико-морфологічній будові слова» (Паславська, 2014: 72). Анатолій Мойсієнко, досліджуючи особливості інтерпретації сонета А. Грифіуса «Сльози вітчизни. Анно 1636» українською мовою у версіях Ігоря Качуровського, Дмитра Павличка та Олега Жупанського, стверджує, що перекладачі «загалом адекватно відтворюють дух і букву оригіналу, зберігаючи загалом і його образно-смісловий лад, і ту напругу грифіусівського ритму, яка значною мірою вказує на індивідуалізаційно-авторську стилістику і дозволяє впізнати поета в іномовному одінні» (Мойсієнко, 2022: 177).

Однак обставини входження і перекладу сонета «Сльози вітчизни...» і барокової лірики в українську культуру мають самостійне значення. На початку 70-х років ХХ ст. переклад цього сонета для репрезентативної двотомної антології європейського бароко зробив Леонід

Череватенко, проте проект внаслідок ідеологічних перепон не здійснився, про що перекладач розповідає через двадцять років (Череватенко, 1996: 54). Частина творів побачила світ у журналі «Всесвіт» 1976 р.: велика добірка різножанрових поезій була структурована за національними літературами (Поезія..., 1976: 124–147), проте обсяг у книжковому виданні був би інший.

Доробок А. Грифіуса представлено в цій публікації чотирма творами: «До портрета Ніколая Коперніка», «Оплаканий», «До Євгенії» і «Заключний сонет» (Поезія..., 1976: 143–145). Сонет «Сльози вітчизни» також подавався, проте публікацію заборонили, бо фраза «розгромлено собори» викликала в редактора асоціацію з розгромом «Собору» Олесья Гончара (Череватенко, 1996: 55). Переклад «Заключного сонета» належить Г. Кочуру, але прізвища перекладача під текстом не було, воно з'являється в пізнішій публікації (Грифіус, 1990: 132). Публікація сонета «Сльози батьківщини, рік 1636» (переклад Л. Череватенка) через два десятки років після його виконання доповнена розповіддю про обставини відхилених перекладів, нагадує про спотворення літературного процесу цензурою (Череватенко, 1996).

Водночас у журнальній публікації 1976 р. у супровідній статті Д. Наливайка наголошується на значенні бароко для формування європейської культури: «... бароко, яке охопило православно-слов'янські країни, стало важливим кроком у напрямі ідентифікації духовного життя всього континенту, у творенні спільної європейської культури» (Наливайко, 1976: 190–191). Характеризуючи провідні культурно-історичні функції бароко для європейського континенту, Д. Наливайко зауважує, що воно продовжувало інтегративну дію Відродження в історичних координатах Нового часу. Посилаючись на польського вченого Ю. Кжижановського, Д. Наливайко стверджує, що бароко «завершило справу, яку Відродження не змогло довести до кінця, а саме гуманізувало культуру всієї Європи і, попри перешкоди, породжувані політичними і релігійними антагонізмами, витворило спільну інтелектуальну й художню культуру, важливість якої починає належно розуміти й оцінювати лише наука наших днів» (Наливайко, 1976: 193). І хоча Julian Krzyżanowski писав про це в 1963 р., здається, що це про те, що відбувається нині.

3. «Мине пора скорбот...»: топос післявоєнного оновлення

Жахи воєнного лихоліття пронизують не тільки сонет «Сльози вітчизни»: виразні картини руйнації і людських страждань експресивно звучать у багатьох поезіях німецького бароко (Бітківська, 2022). Водночас у А. Грифіуса вони можуть відтінятися картинами спокійної природи, як у елегії «Загибель міста Фрейштадта»: *«За гори сонце сіло, / Засяяли зірки, Морфей ступав несміло, / Тривоги ворог злий – глибокий супокій / Склепляв повіки всім і сон снував тремкий. / Аж раптом крик злетів!»* (Грифіус, 1990: 126). Зір поета вловлює стрімкі довколишні зміни, а слово нагромаджує образи з різних сфер, поєднуючи те, що зазвичай не поєднується: *«Змішалось в неклі цім земля, будинки, люд»* (Грифіус, 1990: 126). Урівноважити картину руйнації і все спопеляючий біль може тільки мрія про відродження – і не лише міста Фрейштадта, а всієї Німеччини: *«О, глянь, Німеччино, із кременю твого / Нечисті викресали це вогненне зло. / Нас спопелить воно! Коли ж погасне злоба / І чорних тих років забудеться жало, / Ти голову свою піднімеш, мов колись, / Вона із царства мертвих вознесеться ввись / Понад вогонь і дим і хмаровиська чорні. / І розцвіте вінець – троянди неповторні. / І мудреця рука тебе підніме з праху»* (Грифіус, 1990: 127). Поет динамічно змінює плани бачення: спочатку фіксує найдрібніші деталі пожежі, потім, гнівно оплакавши матеріальні втрати, печально жаліє за мистецькими скарбами. Врешті зображує всеохопну монументальну панораму мирної відбудови: *«Мине пора скорбот, розрухи, горя, страху, – / Все знову оживе! Де зараз плач, волювання, / Без міри і кінця біда несе страждання, – / Там радість спалахне і зазвучать пісні / І храми возведуть у рідній стороні. / Із попелища знов постане нове місто, / Під сонцем осяйним розквітне урочисто, / А заржавілий меч та сталь важких кольчуг / Навік перекують на молот, серп і плуг»* (Грифіус, 1990: 127). Картину відродження становлять емоційні переживання (радість),

атмосфера свята і творчості (зазвучать пісні). Матеріальні виміри – відбудова міста – закріплюється духовним поступом і вільним віросповіданням (спорудження храмів). Картина щасливого життя позбавлена мілітарності, натомість триває мирна праця коваля й землероба. Однак, на жаль, топос оновлення не є фінальним акордом елегії. Її завершальні рядки зображують песимістичну реальність, яку поет відтворює сумним образним каталогом: чума, вогонь, гармати, попіл, прах.

Отож топос оновлення в елегії «Загибель міста Фрейштадта» обрамлено картинами воєнних страждань, голоду й епідемій руйнування міста, проте пафос радісного творення настільки потужний, що його можна трактувати як духовно-трансцендентний мотив і конструювати на його основі модель стоїчного додання випробувань.

4. Духовні цінності

Важливою підвалиною поетичного універсуму А. Грифіуса є імперативність духовних цінностей, спектр яких охоплює різні прояви. Передусім поет уславлює стоїчну вірність вірі, яка зазнає гонінь; скажімо, в поезії «До безневинного страдника» возвеличуються страждання за правду, боротьба за істину, що призвела до загину. Страждання безіменного героя не конкретизуються, але увічнюються (*І вже його вінець довіку не зів'яне*). Грифіус зображає їх максимально узагальнено, за допомогою конструкції заперечення: «*Живий – тому, що вмер, вознісся так – бо вправ / І, падаючи, знов над світом повставав*» (Грифіус, 1990: 128).

Духовне – не підвладне смерті. У вірші «*Omni erudition*» поет уславлює професійні й моральні чесноти астронома, математика і філолога Петера Кругера (1580–1639): «*Та мудрість понад смерть, їй не бракує віри, / Чеснота, слава, честь круг мене повсякчас, / Їх марно жалить смерть, не переможе час, / У гріб не забере твоїй геній добрий, щирий*» (Грифіус, 2023: 23). Досить часто возвеличення духовного поєднується із повчаннями, закликком до праведного життя. Щодо цього Томас Боргстедт зауважує: «Його мова пронизана лютеранським проповідницьким тоном. Пауль Бюкман влучно зазначив, що Грифіус характеризувався зв'язком між гуманістичним усвідомленням форми, тобто специфікаціями Мартіна Опіца, та біблійно-лютеранською традицією проповіді. По-своєму Грифіус продовжує спадщину свого батька й брата, обоє вважалися красномовними проповідниками, за винятком того, що Андреас Грифіус переносить проповідування у сферу гуманістичної поезії. Саме звідси він черпає силу своєї мови, якою наповнює наскрізь ритмізовані, геометрично чіпкі вірші. Пафос і серйозність його сюжетів захищають його від підозри в просто грайливій манірності. Сила його словникового запасу – його наснажена «сотня слів» – забезпечує ефективну противагу простоті та привабливості віршів» (Borgstedt, 2016). Прикладом може бути вірш «До злязкогого». Відразу до особи, яка сіє наклепи й брехню, створюється за допомогою мілітарного порівняння «*Твої слова січуть, як меч у дні нашестя*» – дуже зрозумілого у воєнний час. Але базовий принцип життя звучить не погрозою, а констатацією непорушного принципу: «*Хто жив без Господа – тому Господь відплатить*» (Грифіус, 2023: 16). Водночас Грифіус не завжди повчає: він уміє бути ущипливо дотепним, наприклад, «чваньку бундючному» він радить узяти дзеркало, щоб побачити власний «суцільний гандж» на противагу окремих вад інших осіб (Грифіус, 2023: 21). Поет звертає увагу на жіночу красу: вона сповнена чеснот і довершеності, якщо поєднується з набожністю і мудрістю (Грифіус, 2023: 21); але «підмальований» вид показує зовнішню фальш і є виявом ницості душевної – «*Облуда в розумі, мізерність у душі*» (Грифіус, 2023: 17). Змарніння жіночої краси є для поета ще одним втіленням скороминущості життя, але сприймає він це природно, без ремствування, бо все минає у світі, ніщо не вічне – «*Краса жіноча, мов чарівний первоцвіт, / Марніє ї в'яне, не розквітнувши, як слід. / Бо ж від народження ми в супроводі смерті*» (Грифіус, 2023: 20).

Духовні цінності потрібні ліричному герою як дороговказ у житті, яке позначене низкою традиційних барокових метафор: сон (32: тут і далі вказую тільки сторінку за виданням поезій

Грифіуса 2023 р. – Г.Б.), гра (45), марево (48), мить (58; 78), марнота (63) чи у світі, який також трактується, у бароковій парадигмі, як сліз юдоль, де щасливі лише немовлята, що померли після народження, не зазнавши прикростей (15), чорна юдоль (56), імла (76), в'язниця (89) тощо. У сонеті «До ув'язненого Дікея» великий світ асоціюється для ліричного героя з полоном, неволею, що позначається відомою бароковою метафорою *труна*. Людина повсякчас має для себе тілесні й духовні обмеження: ще до народження закута в материнському лоні, а після народження її волю паралізують усілякі страхи. У трьох строфах цього сонета нанизуються образи, що маркують стан неволі. Тим вагомніше звучить сонетний замок, де стверджується, що свобода у цій тотальній неволі можлива: «*Та вільний духом той, хто пролетить крізь хмари / І вирветься з тенет розпуки і потьмари, / І вільним стане, як в короні діамант*» (Грифіус, 2023: 89).

5. Висновки

У поезії А. Грифіуса органічно поєднуються типологічні риси бароко й ознаки індивідуального світобачення. Мотивний комплекс поетичних творів формується під впливом історичних подій, культурних і мистецьких явищ XVII століття. Аксіологічна ідентичність репрезентована множиною християнських, громадянських, національних, етичних і естетичних цінностей. Самоідентичність поета конструюється на перетині катастрофізму буття в часи Тридцятилітньої війни, ціннісної парадигми протестантизму, особистого когнітивного й емоційного досвіду. У поезіях Андреаса Грифіуса сконденсовано думки й переживання у високохудожній формі, які промовисто резонують у сучасних соціокультурних реаліях.

Література:

1. Бітківська Г. Трансформація мистецької ідентичності в німецькій бароковій поезії. *International scientific integration*. 2022. С. 55–58. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/42627> (дата звернення: 09.07.2023).
2. Грифіус А. Плач батьківщини року 1636-го. / пер. Д. Павличко. *Світовий сонет*. Київ : Дніпро, 1983. С. 160–161.
3. Грифіус А. Поезії. / Пер. Олег Жупанський, Григорій Кочур. *Всесвіт*. 1990. № 4. С. 125–132.
4. Грифіус А. Сльози батьківщини, рік 1636. / пер. Л. Череватенко. *Всесвіт*. 1996. № 4. С. 51.
5. Грифіус А. Сльози вітчизни: Поезії / з нім. пер. О. Жупанський. Київ : Вид-во Жупанського, 2023. 184 с.
6. Качуровський І. Стежка крізь безмір : Сто німецьких поезій (750–1950) / пер. з нім. Париж ; Львів ; Цвікау : Зерна, 2000. 215 с.
7. Мойсієнко А.К. Сонет Андреаса Грифіуса «Сльози Вітчизни. Анно 1636» в українських інтерпретаціях. *Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference “Concepts for the Development of Society’s Scientific Potential Prague”*, Czech Republic, 19–20.05.2022. С. 175–184. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/-handle/123456789/4509/Matychak_A.%20-2022.05.19-20.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 09.07.2023).
8. Наливайко Д.С. Світ барокко. *Всесвіт*. 1976. № 3. С. 185–206.
9. Наливайко Д.С. Сльози вітчизни. *Всесвіт*. 1990. № 4. С. 133–134.
10. Паславська А. Сонети Андреаса Грифіуса в перекладі Григорія Кочура. *Іноземна філологія*. 2014. Вип. 127. Ч. 2. С. 72–78.
11. Поезія європейського барокко. Переклади Олександра Мокровольського, Михайла Москаленка, Леоніда Череватенка. *Всесвіт*. 1976. № 3. С. 124–147.
12. Череватенко Л. Розповідь про відхилені переклади. *Всесвіт*. 1996. № 4. С. 52–58.
13. Bach O., Dröse A. (Hrsg.) *Andreas Gryphius (1616–1664): Zwischen Tradition und Aufbruch*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2020 (Frühe Neuzeit 231). URL: <https://www.gryphius2016.germanistik.uni-muenchen.de/aktuelles/index.html> (дата звернення: 09.07.2023).
14. Borgstedt T. Kriegsklage im Sonett Andreas Gryphius’ «Tränen des Vaterlandes / Anno 1636». *Literaturkritik*. 2016. № 10. URL: <https://literaturkritik.de/id/22561> (дата звернення: 04.09.2022).
15. Gryphius A. Tränen des Vaterlandes. URL: <https://www.gedichte-lyrik-online.de/traenen-des-vaterlandes.html> (дата звернення: 02.07.2023).
16. Kaminski N., Schütze R. (Hrsg.) *Gryphius-Handbuch*. Berlin–Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co, 2016. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=-TPB4DwAAQBAJ&pg=PT5&lpg=PT5&dq=Kaminski+N.,+Sch%C3%BCtzeR.+Gryphius-Handbuch&source/#v=onepage&q=Kaminski%20N.%2C%20Sch%C3%BCtzeR.%20Gryphius-Handbuch&f=false> (дата звернення 09.07.2023).

References:

1. Bitkivska, H. (2022). Transformatsiia mystetskoï identychnosti v nimetskij barokovij poezii [Transformation of artistic identity in German Baroque Poetry]. *International scientific integration*. С. 55–58. Retrieved from: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/42627> (Last accessed: 09.07.2023) [in Ukrainian].
2. Gryphius, A. (1983). Plach batkivschyny roku 1636-ho [Lament of the Motherland in 1636], Translated by D. Pavlychko. *Svitovyy sonet*, Dnipro, 160–161 [in Ukrainian].
3. Gryphius, A. (1990). Poezii [Poetry], Translated by Oleh Zhupanskyj, Hryhorij Kochur, *Vsesvit*, 4, 125–132 [in Ukrainian].
4. Gryphius, A. (1996). Slozy batkivschyny, rik 1636 [Tears of the Fatherland, year 1636], Translated by L. Cherevatenko, *Vsesvit*, 4, 51 [in Ukrainian].
5. Gryphius, A. (2023). Slozy vitchyzny [Tears of the Motherland], Translated by Oleh Zhupans'kyj. Kyiv, 184 [in Ukrainian].
6. Kachurovskiy I. Stezhka kriz bezmir: Sto nimetskykh poezii (750–1950) [A Path Through Immensity: One Hundred German Poems (750–1950)] / Per. z nim. Paryzh; Lviv; Tsvikau: Zerna, 2000. 215 s. [in Ukrainian; in German].
7. Mojsiienko, A.K. (2022). Sonet Andreasa Hrifiusa «Slozy Vitchyzny. Anno 1636» v ukrainskykh interpretatsiiakh [Sonnet of Andreas Gryphius “Tears of the Motherland. Anno 1636” in Ukrainian interpretations], *Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference “Concepts for the Development of Society’s Scientific Potential Prague”*, Czech Republic, 19–20.05.2022, 175–184. Retrieved from: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/-handle/123456789/4509/Matiychak_A.%20-2022.05.19-20.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Last accessed: 04.09.2022) [in Ukrainian].
8. Nalyvajko, D.S. (1990). Slozy vitchyzny [Tears of the Motherland], *Vsesvit*, 4, 133–134 [in Ukrainian].
9. Nalyvajko, D.S. (1976). Svit barokko [The World of Baroque], *Vsesvit*, 3, 185–206 [in Ukrainian].
10. Paslavska, A. (2014). Sonety Andreasa Gryfiusa v perekladi Hryhoriia Kochura [Andreas Gryphius’ Sonnets in Hryhorij Kochur’s Translations], *Inozemna filolohiia – Foreign philology*, 127, 2, 72–78 [in Ukrainian].
11. Poeziia ievropejskoho barokko (1976). Pereklady Oleksandra Mokrovolskoho, Mykhaila Moskalenka, Leonida Cherevatenka [Poetry of the European Baroque], *Vsesvit*, 3, 124–147 [in Ukrainian].
12. Cherevatenko, L. (1996). Rozpovid pro vidkhyleni pereklady [A story about rejected translations], *Vsesvit*, 4, 52–58 [in Ukrainian].
13. Bach, O., Dröse, A. (Hrsg.) (2020). Andreas Gryphius (1616–1664): Zwischen Tradition und Aufbruch [Andreas Gryffius (1616–1664): Between tradition and new beginnings]. Berlin, Boston: De Gruyter (Frühe Neuzeit 231). Retrieved from: <https://www.gryphius2016.germanistik.uni-muenchen.de/aktuelles/index.html> [in German].
14. Borgstedt, T. (2016). Kriegsklage im Sonett Andreas Gryphius’ «Thränen des Vaterlandes / Anno 1636» [War cry in the sonnet of Andreas Gryffius “Tears of the Fatherland / Anno 1636”], *Literaturkritik*, 10. Retrieved from: <https://literaturkritik.de/id/22561> (Last accessed: 04.09.2022) [in German].
15. Gryphius, A. Tränen des Vaterlandes [Tears of the Motherland]. Retrieved from: <https://www.gedichte-lyrik-online.de/traenen-des-vaterlandes.html> (Last accessed: 02.09.2022) [in German].
16. Kaminski, N., Schütze, R. (Hrsg.) (2016). Gryphius-Handbuch [The Gryffius Handbook]. Berlin–Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books?id=TPB4DwAAQBA-J&pg=PT5&lpg=PT5&dq=Kaminski+N.,+Sch%C3%BCtzeR.+Gryphius-Handbuch&source/#v=onepage&q=Kaminski%-20N.%2C%20Sch%C3%BCtzeR.%20Gryphius-Handbuch&f=false> (Last accessed: 09.07.2023) [in German].

Стаття надійшла до редакції 10.07.2023
The article was received 10 July 2023

4. Загальне мовознавство

4. General linguistics

РОЛЬ СТРУКТУРАЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ

Мельничук Оксана Дмитрівна,

кандидат філологічних наук,

докторант кафедри прикладної лінгвістики

*Інституту комп'ютерних наук та інформаційних
технологій*

Національного університету «Львівська політехніка»

melnychuk_oxsanadm@ukr.net

orcid.org/0000-0003-4619-363X

Структуралізм як метод пізнання узагальнює структурні методи з метою систематизації знання, його математизації та моделювання в межах загальної методології. Вивчення структуралізму розпочалося у Франції у результаті низки досліджень, що були здійснені у соціальних та гуманітарних науках у 1950-х – 1970-х рр. Структуралісти прагнули зрозуміти людську культуру та досвід у межах системи знаків, що керуються правилами утворення значення або цінностей у різних контекстах: лінгвістичному, соціальному, літературному та культурному. Лінгвістика як філологічна наука започатковує структурні методи у межах семіології, які згодом проникають у наратологію, теорію тексту та дискурсу з опертям на праці Ф. де Соссюра, К. Леві-Строса, М. Фуко та не втрачають своєї актуальності у сучасних лінгвістичних студіях. **Мета статті** – проаналізувати етапи розвитку структуралізму у лінгвістиці. **Методи** охоплюють такі загальнонаукові підходи, як аналіз, синтез, індукція, дедукція та метод формалізації. **Результати** пов'язані з виокремленням трьох аспектів розвитку або осмислення структуралізму у лінгвістичній науці: як загального методу гуманітарних наук, значення як структурного феномену та семіологією Ф. де Соссюра у зв'язку з мовною діяльністю. **Висновки.** У підсумку здійсненого теоретичного аналізу було встановлено, що згідно з виокремленими аспектами структуралізму у лінгвістиці, його роль є визначальною не тільки у контексті структурної, а й когнітивної методології у лінгвістиці. Окрім того, структуралізм як загальний метод гуманітарних наук стає загальним принципом, що спонукає розвиток цієї філософської концепції у напрямі вивчення не тільки структур мови, а й мислення. Суто лінгвістичними рисами є те, що структуралізм досліджує функціонування основних одиниць та зв'язків у мові, які характеризують утворення лексичного значення через набір визначених правил і операцій у відносно замкненій та обов'язково структурованій системі. Перспективною є розробка теорій когнітивної лінгвістики, які не заперечують наявності семантичної або лексичної структури, а навпаки, тлумачать її у зв'язку зі свідомістю та психічною діяльністю людини.

Ключові слова: метод гуманітарної науки, семіологія, структура, зв'язки, сприйняття, знак, пізнання.

THE ROLE OF STRUCTURALISM IN THE CONTEXT OF LINGUISTIC UNDERSTANDING

Melnychuk Oksana Dmytrivna,
*Candidate of Philological Sciences,
Postdoctoral Student at the Department of Applied
Linguistics
Institute of Computer Sciences and Information
Technologies
of the Lviv Polytechnic National University
melnychuk_oksanaadm@ukr.net
orcid.org/0000-0003-4619-363X*

Structuralism as a method of getting knowledge generalizes structural methods aiming to systematize knowledge and model it within the general methodology. The study of structuralism began in France as a result of a series of studies carried out in the social sciences and humanities in the 1950s and 1970s. Structuralists sought to understand human culture and experience within a system of signs governed by rules to form the meaning or values in various contexts: linguistic, social, literary and cultural. Linguistics as a philological science initiates structural methods within the framework of semiology, which later penetrated into narratology, the theory of text and discourse based on the works of F. de Saussure, K. Lévi-Strauss, and M. Foucault and these methods do not lose their relevance in modern linguistic studies. **The purpose** of the article is to analyze the stages of development of structuralism in linguistics. **Methods** include general scientific approaches that include analysis, synthesis, induction, deduction, and formalization method. **The results** are related to the identification of three aspects of understanding structuralism in linguistics as a general method of the humanities, the meaning as a structural phenomenon, and F. de Saussure's semiology in connection to linguistic activity. **Conclusions.** As the result of the theoretical analysis, it was established that according to the selected aspects of structuralism in linguistics, its role is decisive not only in the context of structural, but also cognitive methodology in linguistics. In addition, structuralism as a general method of humanities becomes a general principle that prompts the development of this philosophical concept in studying not only language structures, but also thinking process. Purely linguistic features of structuralism are that it investigates functioning of basic units and connections in language, which characterize formation of lexical meaning through a set of defined rules and operations in a relatively closed and necessarily structured system. It is promising to develop theories of cognitive linguistics that do not deny the existence of a semantic or lexical structure, but, on the contrary, it aims to interpret it in connection with the consciousness and mental activity of a person.

Key words: method of humanitarian science, semiology, structure, connections, perception, sign, cognition.

1. Вступ

Лінгвістичний структуралізм вивчає мову як самодостатню сукупність, структуру *sui generis* (лат. «своєрідну, єдину у своєму роді») (Hjelmslev, 1961: 28), а не як утворення нелінгвістичних (фізичних, психологічних, фізіологічних, логічних, соціологічних, культурних) феноменів. Структуралізм як структурно-семіотичний комплекс має опертя на концепцію семіотики – теорію знака Ф. де Соссюра (Meisel, Saussy, 2011). Структурна модель значення у лінгвістиці узгоджується з постулатами структуралістів про колективну, або загальну сутність мови та її комунікативне спрямування у визначеному середовищі комунікування.

Структуралізм охоплює низку шкіл становлення та розвитку: Женевську школу Ф. де Соссюра (Joseph, 2012), Празьку школу В. Матезіуса (Vachek, 1975), Американську школу семіотики (Ч. Пірса, Я. Морріса (Morris, 1971), Копенгагенську школу Л. Єльмслева (Hjelmslev, 1961), дескриптивізм Л. Блумфілда (Bloomfield, 1973), структурну антропологію Е. Сепіра (Mandelbaum, 1949). Психологічно-пов'язаним напрямом є структурний психоаналіз Ж. Лакана (Miller, 1998); когнітивний аспект виявляється у контексті теорії структури пізнання та розуміння М. Фуко (Foucault, 2002); структурна лінгвопоетика та теорія поетичної мови

окреслена у моделі комунікації Р. Якобсона (Jakobson, 1980). *Метою статті* є осмислення структуралізму у контексті розвитку лінгвістичної науки. *Завданнями статті* є: 1) аналіз розвитку структуралізму як загального методу гуманітарної науки, 2) визначення його ролі в утворенні структури значення та 3) тлумачення структуралізму у межах семіології Ф. де Соссюра. *Актуальність* дослідження пов'язана зі зверненням сучасних наукових розвідок, зокрема когнітивної лінгвістики, до структурних аспектів осмислення лінгвістичного значення, у зв'язку з твердженням про те, що «сприйняття, або пізнання об'єктів можливе тільки за умови структурованості предмета сприйняття» (Langer, 1989), адже структурність предмета є пов'язаною з цілісністю образу, який сприймають. Важливим є те, що структурність сприймання загалом та лінгвістичних знаків або слів зокрема є не відтворенням набору хаотичних відчуттів, а відображенням різних властивостей і частин предмета, тобто його структури.

2. Структуралізм як загальний метод аналізу у системі гуманітарних наук

Структуралізм є філософським підходом, який звертає увагу на те, що об'єкти вивчення у гуманітарних науках внутрішньо відповідають підсвідомим зразкам, попри те, що вони є різними зовні (Bunnin, Yu, 2009: 662). Ці внутрішні зв'язки та закономірності утворюють визначену архітектуру, яка є об'єктом наукових розвідок. Архітектура (побудова, структура) – це приховані, глибинні феномени, які, згідно з кодами, логікою чи правилами, формують поверхневі явища та події. Серед властивостей структури – цілісність, здатність до саморегулювання та трансформування. Соціальні зв'язки є результатом не індивідуальної дії, а залежності між цими діями; ціле утворюється як окреме вираження (Milner, 2008). Окрім лінгвістичної сфери, структуралізм претендував на універсальне пояснення культурних та соціальних явищ, або виявлення «несвідомих умов соціального існування» (Lévi-Strauss, 1963: 15). Мета структуралізму – окреслити реальні структури і синхронічні причини. Культуру і суспільство розглядають при цьому як знакові системи, визначені символи, які пристосовуються до зовнішніх обставин та складають уявлення людини про себе. Суспільство утворює символічну проєкцію, за якою немає іншої реальності – ні суб'єктивної (ілюзія гуманізму), ні зовнішньої (ілюзія позитивізму). Структуралістська галузь розглядає внутрішні зв'язки як формальні, об'єктивні дані, що є незалежними з точки зору людини та соціокультурного контексту.

Структуралізм заперечує філософські концепції *позитивізму* (натуралізму), який стверджує, що світ не залежить від свідомості й конкретного об'єкта пізнання, та *гуманізму*, згідно з яким люди створюють і пізнають навколишній світ. Критика цих підходів виявилася у висловленнях «атака на реалізм» і «смерть суб'єкта» (Glucksmann, 2016: 139). Основою структуралістського «інтелектуального бачення» були холізм, філософський об'єктивізм та культурний релятивізм. Структуралізм не заперечує та не вимагає наявності глибинної або первинної структури, а також можливості того, що носієм структур є індивід як суб'єкт сприйняття світу. З точки зору структуралізму виокремлення істотних теоретичних елементів будь-якого утворення вимагає створення теорії – системи раціонально пов'язаних тверджень, що пояснюють емпіричні дані (К. Леві-Строс, Ж. Лакан) та властиві практики (М. Фуко, Л. Альтюссер). Знання не сприймають і не надають через факти, а напрацьовують – звідси акцент на свідомому утворенні концептів людиною, що тлумачить набутий досвід та знання як структуроване пізнання (Caws, 1988: 1–2).

Структуралісти спиралися на точність та об'єктивність, наукове та істинне знання про людину, були переконані, що людська структура виявляє логічну та раціональну систему. Так, К. Леві-Строс, формалізуючи гуманітарну науку, сподівався на майбутню комп'ютеризацію; Ж. Лакан систематизував психоаналіз за аналогією з математичною аксіоматикою, називаючи психологію логічним підходом до несвідомого; Р. Барт акцентував на соціології як соціальній логіці, адже саме система та її значення повинні бути об'єктом наукового вивчення. *A priori* є правильною теза про те, що кожен процес відповідає системі, за допомогою якої він може бути проаналізований та описаний обмеженим інструментарієм – визначеною кількістю засобів.

З погляду логічного підходу структуралізм виявляє глибинні утворення людської психіки – когнітивні структури, що лежать в основі світосприйняття індивіда та його взаємодії зі світом.

3. Значення як структурний феномен

Основним твердженням у структуралістській лінгвістичній моделі є теза про те, що значення «вимагає структури» (Pettit, 1977: 4). У зв'язку з цим постає важливим Соссюрівський структуралізм – теорія значення, що протистоїть його референційному розумінню, розглядаючи існування реальності перед мовою: мова виникає пізніше, щоб позначити навколишній світ. Основний принцип Соссюрівського структуралізму полягає у тому, що мова є системою, одиниці якої визначаються місцем у системі, а не зовнішніми точками відліку, якою є реальність (Barber, Stainton, 2010: 782). Американська школа структурної лінгвістики пов'язана з іменем Л. Блумфілда, який розпрацьовував цей напрям як індуктивне узагальнення з опертям на біхевіоризм, що не бере до уваги свідомість мовця. Він пропонує замінити термінологію, що позначає людську діяльність (свідомість, розум, сприйняття, ідеї), відкинути та замінити лінгвістичними термінами (Hockett, 1970). У контексті цього підходу семантичні властивості морфем називають «семемами», граматичні – «епістемами»; морфемами можна поділити на фонему, однак семема неможливо поділити на морфему без втрати цілісного семантичного значення.

Системний підхід до мови у межах структурної семантики започатковує теорію лексичного поля (1931–1960-ті рр.), реляційну (фреймову) семантику (1960-ті рр.) та компонентний аналіз. Ці окремі галузі були теж об'єднані генеративною лінгвістикою (Lehrer, Kittay 1992). Вченими-лінгвістами, які працювали у руслі структурної семантики, були Л. Єльмслев, Е. Бенвеніст, К. Балдінгер. А.-Ж. Греймас стверджував, що семіологічний рівень виражає системний рівень мови; семантичний рівень, мінімальними одиницями якого є варіанти, полягає в аналізі елементів процесу мовленнєвої діяльності. Саме семантичний рівень уможливує вивчення діяльнісного або дискурсного аспекту мови. Структурна семантика надала пояснення значенню як «переліку ознак» у «системі порівняння ознак» (Fodor, 1980). За таким принципом є сформованими «класичні» Арістотелівські категорії, утворені на основі значень слів, що можуть бути систематизовані як поєднання «характерних» властивостей поняття. Проте теорія структурної семантики зазнала критики у 1980–90-х рр. через неможливість визначення «основних» характеристик щодо всіх мовних значень.

4. Семіологія Ф. де Соссюра та мовна діяльність

Знаковий характер мовної діяльності є не простою ознакою функції цієї діяльності, а онтологічною властивістю, адже відсутність знака унеможливує мовну діяльність. Тому об'єктом мовознавства у структуралізмі є не тільки мова як знакова система (фр. *langue*), а й мовлення, тобто мова як лінгвосеміотична діяльність людини (фр. *langage*) (Harris, 1951). Розуміння терміна «langage» стосується формальної системи мови (фр. *langues*), узагальненням якої є мовленнєва діяльність, що пов'язана з конкретними знаннями людини. Мова покликана реалізувати загальнолюдську комунікативну здатність, «універсальний факт» (фр. *le fait universel du langage*) (Присяник, 2018), який тлумачить мовленнєву діяльність як реалізацію мовної здібності людини стосовно її діяльності та досвіду. Мовленнєву діяльність Ф. де Соссюр розглядає як взаємодію мова ↔ мовлення, згідно з формулюванням мовленнєва діяльність = мова (фр. *langue*) ↔ мовлення (одночасно як фр. *parole* і *discours*). Таке розуміння виявляє систему мови як її функцію, або форму буття, а не як формальні складники, що становлять зв'язок мова + мовлення. Отже, слушною є думка про те, що мова – це не простий перелік назв речей. Значення утворюється завдяки означенню (англ. *signification*), а не іменуванню (англ. *naming*). Слова природної мови є знаками, які мають визначену цінність (англ. *value*) у системі. Знак складається з двох частин: позначення (фр. *signifiant*, англ. *signifier*) та позначеного (фр. *signifié*, англ. *signified*), форми та значення – позначення є відповідником позначеного, тобто знак є неподільним: «мовний знак є зв'язком не між річчю та назвою, а між поняттям (англ. *concept*) та акустичним образом (англ. *sound pattern*)» (Корнійчук, Тищенко, 1998: 87).

Зв'язки, що існують між термінами «значення» і «форма», або «позначення» і «позначене», є подвійними та синергетичними: вони утворюють семіотичний дуалізм значення і форми, а у темпоральному плані ці зв'язки визначають функційний характер семіологічної сфери: конкретне значення втілене в окремій формі та має функцію розрізнення. Кожна мовна форма в мовленнєвому вжитку у поєднанні з одиничним значенням становить визначений мовний знак, але водночас існує у системі протиставлень з іншими формами у єдиній формальній парадигмі (фр. *différence générale des formes*), де всі елементи є взаємозалежними (фр. *tout se tient*). У контексті загального семіотичного розрізнення у термінах «позначення ↔ позначене», структурна семантика називає найменші компоненти значення «денотат ↔ сигніфікат» (слово ↔ значення), логіка – «інтенціонал ↔ екстенціонал» (об'єкт ↔ характеристика) (Kurzweil, 2018: 23). У зв'язку зі зміною контекстів мовного значення з'являється термін «конотація» – одне з основних понять семіології, зокрема, в інтерпретації Р. Барта, який розглядав її як опосередкований спосіб передавання змісту висловлювання (Howard, 1974). Отже, мовленнєва діяльність індивіда (фр. *langage*) є багатовимірною та цілеспрямованою на протиположний мовленнєвому акту (фр. *parole*) та мові як статичній системі (фр. *langue*). З'ясувавши, що елементи мови визначаються у зв'язках, Ф. де Соссюр переформулював поняття «частина» ↔ «ціле»: ціле становить суму формально узгоджених елементів. Дослідник пояснює існування в мовленнєвій діяльності двох вимірів – семіотичного (психічного) та несеміотичного (фонетичного), однак заперечує прямий зв'язок звуків з поняттями, які вони позначають.

5. Висновки

Роль структуралізму у контексті лінгвістичного осмислення пов'язана з вивченням діяльності мовця та є важливою у низці гуманітарних дисциплін, які існують у лінгвістиці завдяки своєму зв'язку з мовою. Соссюрівську модель, яка наголошує на внутрішніх структурах знакової системи, розглядають як співзвучну з поглядом про те, що мова не «віддзеркалює» реальність, а «утворює» її. Отже, побудова структури значення у контексті структуралізму не відкидає ні ролі психічного, ні соціальної реальності, однак є обмеженою мовною системою, не надаючи потрібної значущості свідомості суб'єкта, який сприймає та пізнає лінгвістичне значення. Попри те, що структуралізм є класичною теорією значення у межах гуманітарної методології, його роль як «застарілої» концепції не заперечують, а пов'язують з перспективними напрямками сучасних лінгвістичних досліджень.

Література:

1. Просяник О. П. Фердинанд де Соссюр: деміфологізація концепції : монографія. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2018. 276 с.
2. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / перекл. з франц. А. Корнійчук, Т. Тищенко. Київ : Основи, 1998. 324 с.
3. A Leonard Bloomfield Anthology / ed. by C.F. Hockett. Bloomington : Indiana Univ. Press, 1970. 321 p.
4. Barthes R. S/Z / transl. by R. Howard. New York : Hill & Wang, 1974. 271 p.
5. Bloomfield L. Language. New York : Henry Holt, 1973. ix+564 p.
6. Caws P. Structuralism: the Art of the Intelligible. Atlantic Highlands, NJ : Humanities Press International, 1988. xiv+276 p.
7. Concise Encyclopedia of Philosophy of Language and Linguistics / ed. by A. Barber, R.J. Stainton. Oxford : Elsevier, 2010. 616 p.
8. Fodor J. A. The Language of Thought. Sussex : Harvester Press, 1980. 214 p.
9. Frames, Fields and Contrasts. New Essays in Semantic and Lexical Organization / ed. by A. Lehrer, E.F. Kittay. Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1992. 472 p.
10. Glucksmann M. Structuralist Analysis in Contemporary Social Thought. A Comparison of the Theories of Claude Lévi-Strauss and Louis Althusser. London/Boston : Routledge, 2016. 214 p.
11. Harris Z. S. Methods in Structural Linguistics. Chicago : Univ. of Chicago Press, 1951. 384 p.
12. Hjelmslev L. Prolegomena to a Theory of Language. London : Univ. of Wisconsin Press, 1961. 144 p.
13. Jakobson R. The Framework of Language. Michigan : Michigan Slavic Publications, 1980. 94 p.
14. Joseph J. E. Saussure. Oxford : Oxford Univ. Press, 2012. 780 p.

15. Kurzweil E. *The Age of Structuralism: From Lévi-Strauss to Foucault*. London : Routledge, 2018. 256 p.
16. Lacan J. *The Seminar of Jacques Lacan. The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis. Book XI* / ed. by J.-A. Miller; transl. by A. Sheridan. New York : W.W. Norton & Company, 1998. 304 p.
17. Langer M.M. *Merleau-Ponty's Phenomenology of Perception: A Guide and Commentary*. London : The Macmillan Press LTD, 1989. 228 p.
18. Mathesius V. *A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis* / ed. by J. Vachek. The Hague : Mouton, 1975. 228 p.
19. Milner J.-C. *Le Périphe structural. Figures et paradigme*. Paris : Verdier Poche, 2008. 376 p.
20. Morris C.W. *Writings on the General Theory of Signs*. The Hague : Mouton, 1971. 486 p.
21. Pettit P. *The Concept of Structuralism: A Critical Analysis*. Berkley/Los Angeles : Univ. of California Press, 1977. 118 p.
22. Sapir E. *Selected Writings in Language, Culture and Personality* / ed. by D. Mandelbaum. Berkeley : Univ. of California Press, 1949. 632 p.
23. Saussure F. de. *Course in General Linguistics* / transl. by W. Baskin; ed. by P. Meisel, H. Saussy. New York : Columbia Univ. Press, 2011. 277 p.
24. *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy* / ed. by N. Bunnin, J. Yu. Oxford : Willey-Blackwell, 2009 784 p.

References:

1. Prosianyk, O. P. (2018). *Ferdynand de Sossuur: demifolohizatsiia kontseptsii: monohrafiia* [Ferdinand de Saussure: demythologizing the concept]. Kharkiv : Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo, 2018. 276 p. [in Ukrainian].
2. Korniiichuk, A., Tyshchenko, T. (Eds.) (1998). *Sosuur F. de. Kurs zahalnoi linhvistyky / perekl. z frants.* [Saussure F. de. General linguistics course]. Kyiv : Osnovy. 324 p. [in Ukrainian].
3. Hockett, C. F. (Ed.) (1970). *A Leonard Bloomfield Anthology*. Bloomington: Indiana University Press. 321 p.
4. Howard, R. (Ed.) (1974). *Barthes R. S/Z*. New York: Hill & Wang, 271 p.
5. Bloomfield, L. (1973). *Language*. New York: Henry Holt. ix+564 p.
6. Caws, P. (1988). *Structuralism: the Art of the Intelligible*. Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press International. xiv+276 p.
7. Barber, A., Stainton, R.J. (Eds.) (2010). *Concise Encyclopedia of Philosophy of Language and Linguistics*. Oxford : Elsevier. 616 p.
8. Fodor, J. A. (1980). *The Language of Thought*. Sussex: Harvester Press. 214 p.
9. Lehrer, A., Kittay, E. F. (Eds.) (1992). *Frames, Fields and Contrasts. New Essays in Semantic and Lexical Organization*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 472 p.
10. Glucksmann, M. (2016). *Structuralist Analysis in Contemporary Social Thought. A Comparison of the Theories of Claude Lévi-Strauss and Louis Althusser*. London/Boston: Routledge. 214 p.
11. Harris, Z. S. (1951). *Methods in Structural Linguistics*. Chicago: University of Chicago Press. 384 p.
12. Hjelmslev, L. (1961). *Prolegomena to a Theory of Language*. London: University of Wisconsin Press. 144 p.
13. Jakobson, R. (1980). *The Framework of Language*. Michigan : Michigan Slavic Publications. 94 p.
14. Joseph, J. E. (2012). *Saussure*. Oxford: Oxford Univ. Press. 780 p.
15. Kurzweil, E. (2018). *The Age of Structuralism: From Lévi-Strauss to Foucault*. London: Routledge, 2018. 256 p.
16. Miller, J.-A. (Ed.) (1998). *Lacan J. The Seminar of Jacques Lacan. The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis. Book XI* / transl. by A. Sheridan. New York : W.W. Norton & Company. 304 p.
17. Langer, M. M. (1989). *Merleau-Ponty's Phenomenology of Perception: A Guide and Commentary*. London : The Macmillan Press. 228 p.
18. Vachek, J. (Ed.), Mathesius, V. (1975). *A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis*. The Hague: Mouton. 228 p.
19. Milner, J.-C. (2008). *Le Périphe structural. Figures et paradigme*. Paris: Verdier Poche. 376 p.
20. Morris, C. W. (1971). *Writings on the General Theory of Signs*. The Hague: Mouton. 486 p.
21. Pettit, P. (1977). *The Concept of Structuralism: A Critical Analysis*. Berkley/Los Angeles: University of California Press. 118 p.
22. Sapir E., Mandelbaum, D. (ed.) (1949). *Sapir E. Selected Writings in Language, Culture and Personality*. Berkeley : University of California Press. 632 p.
23. Meisel, P., Saussy, H. (Eds.) (2011). *Saussure F. de. Course in General Linguistics* / transl. by W. Baskin. New York : Columbia University Press. 277 p.
24. Bunnin, N., Yu. J. (Eds.) (2009). *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy*. Oxford: Willey-Blackwell. 784 p.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2023
The article was received 16 June 2023

МОДЕЛІ ОНОМАСТИЧНОГО КОНСТРУЮВАННЯ СЛОВОВІРНИХ ГНІЗД В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Рибачківська Людмила Євгеніївна,
кандидат філологічних наук,
завідувач кафедри англійської мови і перекладу
Київського національного лінгвістичного
університету
liudmyla.rybachkivska@knl.u.edu.ua
orcid.org/0000-0002-5860-5550

Мета – сконструювати моделі творення відоміх похідних на чотирьох ступенях деривації в українській мові; охарактеризувати словотвірні значення, а також способи творення.

Методи дослідження. Для реалізації мети розроблено новий основоцентричний підхід до вивчення словотвірних гнізд з вершинами-онімами в українській мові, використано такі методи та прийоми, як: описовий, структурний, словотвірний аналіз, метод словотвірного моделювання. *Структурний метод*, зокрема його *методика за безпосередніми складниками*, показав, що словотвірне гніздо є організованим комплексом спільнокоренових одиниць, в якому найпростішим утворенням є словотвірна пара, складнішим – словотвірний ланцюжок та словотвірна парадигма.

Результати. Розроблено новий основоцентричний підхід до вивчення словотвірних гнізд з вершинами-онімами в українській мові. Змодельовано словотвірні гнізда і систематизовано похідні лексеми за ступенями деривації; представлено структуру словотвірного гнізда та виявлено способи творення дериватів з вершинами-онімами в українській мові; сконструйовано моделі творення онімних похідних на чотирьох ступенях деривації.

Висновки. В українській мові було виділено *найпродуктивніші моделі* утворення дериватів від іменників з вершинами-онімами на чотирьох ступенях деривації, а саме: $[_ \leftarrow _ \wedge]$, $[_ \leftarrow \square _ \wedge]$, $[_ \leftarrow _ \wedge \leftarrow \square _]$, $[_ \leftarrow _ \wedge \leftarrow _ \wedge]$ та $[_ \leftarrow _ \wedge \leftarrow \square _ \leftarrow _ \wedge]$. Провідним способом творення дериватів в аналізованих словотвірних гніздах в українській мові є афіксальний, серед підспособів якого домінує суфіксальний, префіксальний та ще й префіксально-суфіксальний. Менш продуктивним способом є словоскладання (спосіб творення слів, який полягає у морфологічному з'єднанні двох або більше основ чи цілих слів або їх скорочень), інші способи словотворення відображено мінімально. Також більше тих словотвірних гнізд, похідні яких розташовані на двох ступенях деривації. Найбільшу кількість дериватів для всіх гнізд містить перший ступінь похідності за рахунок творення іменникових та прикметникових похідних.

Ключові слова: вершини-оніми, антропоніми, ергоніми, ідеоніми, словотвірний ланцюжок, словотвірна парадигма, словотвірне значення, онімні похідні, ступені деривації.

THE MODELS OF ONIMS' CONSTRUCTIONS OF WORLD-FORMATION FAMILIES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

Rybachkivska Liudmyla Eugeniivna,
*Candidate of Philological Science,
Head of the Department of English Language and
Translation
Kyiv National Linguistic University
liudmyla.rybachkivska@knl.u.edu.ua
orcid.org/0000-0002-5860-5550*

Purpose – to construct the models of formation of onims' derivatives based on four degrees of derivation in the Ukrainian language, to analyze and describe the word-formation meanings and also their types of formation.

Methods. To realize the goal, a new approach to the study of word-formation families with onymic vertices in the Ukrainian language has been developed, the following methods and techniques were used: descriptive, structural, word-formation analysis, word-formation modelling. The structural method, especially the method of Immediate and Ultimate Constituents, demonstrates that a world-formation family is an organized unit of derivatives with a common root, where the word-formation pair is the simplest formation, the word-formation chain and word-formation paradigm are more complicated.

Results A new approach to the study of the models of word-formation families with onymic vertices in the Ukrainian Language has been developed in the article. The word-formation families have been modeled and the derivative lexemes have been systematized according to the degrees of derivation; the structure of word-formation families have been presented and the models of formation of onym derivatives based on four degrees of derivation have been constructed; the structure of word-formation families has been analyzed.

Conclusions. In Ukrainian the most productive formation models of onyms derivatives based on four degrees of derivation were constructed; they are: $[L \leftarrow L^{\wedge}]$, $[L \leftarrow \square L^{\wedge}]$, $[L \leftarrow L^{\wedge} \leftarrow \square L]$, $[L \leftarrow L^{\wedge} \leftarrow L^{\wedge}]$ and $[L \leftarrow L^{\wedge} \leftarrow \square L \leftarrow L^{\wedge}]$. In Ukrainian the leading method in formation of derivatives in analyzed word-formation families is affixation. The most productive types of affixation are prefixation, suffixation and prefixation-suffixation. The less productive type is word-composition (the formation of a new word by combining two or more stems, words or their abbreviations), the representation of other types of word-formation is minimal. The word-formation families, derivatives of which are on the first and on the second stages of derivation, predominate. The most numerous derivatives of all word-formation families are those of the first degree of derivation, as noun and adjective derivatives are formed.

Key words: onymic vertices, antroponyms, ergonyms, ideonyms, word-formation chain, word-formation paradigm, word-formation meaning, onym derivatives, degrees of derivation.

1. Вступ

Останнім часом найбільша увага дослідників у царині словотвору зосереджена на вивченні поняття словотвірного гнізда (далі – СГ) з позицій основоцентричного підходу, яке було запропоноване свого часу І.І. Коваликом і сьогодні активно продовжує розроблятися учнями його дериватологічної школи (такими як Р.О. Бачкур, В.В. Грещук, І.Ф. Джочка, Н.М. Пославська та ін.). Зазначений підхід ґрунтується на використанні твірної основи як засобу виявлення типології лексичної деривації і передбачає встановлення адекватної йому комплексної одиниці класифікації й опису дериваційної системи.

СГ вважають найбільш загальною основоцентричною комплексною системотворчою одиницею, яку досліджували на матеріалі української мови (В.В. Грещук, О.В. Дияк, Є.А. Карпіловська, Н.Ф. Клименко, І.І. Ковалик, М.П. Лесюк); російської (О.А. Земська, О.С. Кубрякова, О.М. Тихонов); польської (Т. Вогельгесанг, Х. Ядацька); англійської (С.М. Єнікєєва, G. Halkiel, L. Bauer, G. Malkiel).

Мета статті – змодельовати словотвірні гнізда з вершинами антропонімами і систематизувати похідні лексеми за ступенями деривації; представити структуру словотвірного гнізда

та способи творення дериватів з вершинами-онімами; сконструювати моделі творення відонімних похідних на чотирьох ступенях деривації в українській мові; охарактеризувати словотвірні значення, а також способи і моделі творення.

Методи дослідження. На засадах основоцентричного підходу до аналізу об'єкта дослідження, який передбачав об'єднання спільнокоренових похідних, що належать до одного СГ, у статті було використано *описовий метод*, за допомогою якого в роботі здійснено синхронний аналіз структурно-семантичних параметрів відонімних похідних словотвірного гнізда, а також застосовано *структурний метод*, зокрема його *методики за безпосередніми складниками*, та *словотвірний аналіз*, який було проведено з урахуванням лексичного значення вихідного слова та синхронних словотвірних зв'язків між відонімними похідними в українській мові. Метод *словотвірного моделювання* був спрямований на унаочнення синхронних словотвірних зв'язків у межах певної лексичної одиниці, а кожна *словотвірна модель* слугувала схемою одиниць словотвору, що вказують на категоріальну приналежність, відношення між компонентами та способи словотворення.

Джерельною базою статті є сучасні україномовні засоби масової інформації: програми і передачі радіо і телебачення, газети та журнали.

Після 24 лютого 2022 року життя кожного з нас змінилося. З переосмисленням багатьох речей змінюється й мова, адже саме в мові відображається навколишня дійсність і матеріалізується, об'єктивується наше мислення. Зміни у суспільстві та в різних сферах життєдіяльності людини, нові історичні події вносять помітні корективи у словотвірну систему української мови, сприяють появі інноваційних слів і значень, що відображають нові факти життя соціуму. Надзвичайно помітні новотвори серед антропонімії, які відображають різноаспектну інформацію про особливості життя певної епохи. Їхня кількість помітно збільшується у складний періоди розвитку суспільства, яким для України стала російсько-українська війна 2022 р. Увесь цей інформаційний вибух став джерелом збагачення словникового складу української мови.

2. Способи творення відонімних похідних

У побудованих словотвірних гніздах головними способами творення похідних є афіксальний, серед підспособів якого переважає суфіксальний, префіксальний та конфіксальний (префіксально-суфіксальний). Похідні, утворені від інших способів словотворення, відображені мінімально.

У проаналізованих словотвірних гніздах найчастіше трапляються новоутворені похідні із суфіксами: *-ськ-(ий)*, *-ець/-івець/-овець* та *-щин-(а)*, латинські *-аці-(я)*, *-изаці-(я)/-ізаці-(я)* та *-іст/ -ист* та грецький *-ізм/-изм*; з префіксами: грецький *анти-*; та з конфіксами *пост-...-ськ-* та *по-...-и*. Найчастотнішими є латинський *екс-* та грецький *нео-*.

«Складні слова демонструють функцію лаконічності, сприяють підвищенню інформативності повідомлення в мові засобів масової інформації, у деяких випадках – його експресивності. Переважає кількість похідних, утворених способом словоскладання, і такі утворення часто переходять у сферу повсякденного спілкування» (Рибачківська, 2017: 182).

«Слід відзначити, що телескопію теж можна вважати продуктивним способом словотворення на базі власних імен. Цей спосіб словотворення почав використовуватися під впливом англійської мови, де він є більш продуктивним (8,2%), проте останнім часом телескопія активізувалася і в україністиці (2,14%)» (Рибачківська, 2017: 182).

Розглянувши онімні похідні, утворені способом телескопії, можна зазначити, що в українській мові онімні похідні утворюються лише від прізвищ та імен державних діячів. Синтаксичні конструкції, які утворені від назв політиків, з одного боку, передають велич і масштабність змін, що відбуваються в країні, а з іншого – демонструють ті поразки та невдачі, яких Україна зазнала під час діяння тих чи інших політичних діячів.

3. Найпродуктивніші моделі утворення дериватів

Зробивши аналіз новоутворених похідних та способів їх утворення на чотирьох ступенях деривації у сформованих словотвірних гніздах можна виокремити *найпродуктивніші моделі* утворення дериватів від іменників з вершинами-онімами.

На **першому** ступені деривації найбільш продуктивними моделями є:

[root ← prefix + root + suffix]: *Кравчук* ← **пост***кравчуківський*, *Ющенко* ← **пост***ющенківський*.

[root ← root + o + root + suffix]: *Шевченко* ← *шевченкоцентризм*, *Порошенко* ← *порошенкознавець*.

[root ← root + suffix]: *Яценюк* ← *яценюківський*.

Найменш продуктивні моделі:

[root ← root + root]: *Азаров* ← *Азаров-Табачник*; *Янукович* ← *Януковичград*;

[root ← prefix + root]: *Ющенко* ← **екс**-*Ющенко*, *Обама* ← **анти***обама*;

[root ← root + o + root]: *Яценюк* ← *Турчиновояценюк* (особа, яка поєднує у собі риси О. Турчинова та А. Яценюка).

На **другому** ступені деривації найбільш простежуються такі моделі:

[root ← root + suffix ← prefix + root + suffix]: *Яценюк* ← *яценюківський* ← **анти***яценюківський*;

[root ← root + suffix ← root + suffix + suffix]: *Тимошенко* ← *тимошенкофоб* ← *тимошенкофобія*;

[root ← root + suffix ← prefix + root + suffix]: *Яценюк* ← *яценюківський* ← **по**-*яценюківський*;

[root ← root + suffix ← root + o + root + suffix]: *Яценюк* ← *яценюківський* ← *порошенкояценюківський*.

До непродуктивних моделей в *українській* мові належать:

[root ← root + o + root + suffix ← root + root + o + root + suffix]:

Франко ← *франкознавець* ← *ерудит-франкознавець*;

[root ← root + suffix ← root + root + suffix]: *Поттер* ← *поттеріана* ← *гарріпоттеріана*.

На **третьому** ступені деривації більшість відонімних похідних утворюється за такими моделями:

[root ← root + suffix ← root + root + suffix ← prefix + root + root + suffix]: *Поттер* ← *поттерівський* ← *гарріпоттерівський* ← **по***гарріпоттерівський*.

Менш продуктивними є моделі:

[root ← root + suffix ← root + suffix + suffix ← prefix + root + suffix + suffix]: *Ющенко* ← *ющенкіст* ← *ющенкістський* ← **анти***ющенкістський*.

В українській мові похідні словотвірних гнізд перебувають лише на трьох ступенях похідності, тому моделі утворення похідних четвертого ступеня похідності відсутні (див. *фрагмент словотвірного гнізда з вершиною Яценюк*).

Побудуємо і розглянемо словотвірне гніздо з вершиною *А.П. Яценюка* (українського політика, державного діяча, економіста і юриста; колишнього Прем'єр-міністра України, Міністра економіки і закордонних справ, кандидата в Президенти України 2010 року). Найчастіше трапляються похідні в медійній сфері від головного слова з категорійним значенням «політик», які відображають назви особи. Помічаємо різні способи вираження оцінки ставлення суб'єкта мовлення до політичного діяча, даючи оцінку його правлінню в Україні в межах відповідності або невідповідності певним особистим ознакам: послідовник або прибічник політика (*яценюківець*); суспільне явище або сукупність певних рис чи ознак, що мають зв'язок з державним діячем (*яценюківщина*); зі значенням негативності, спрямування проти політика, що позначено твірною основою (**анти***яценюківський*). Про помітні зловживання Арсенія Яценюка, будучи при владі, говорили не лише прості люди, а й державні чиновники, а сам політичний скандал, який фігурує з його іменем, назвали *яценюкгейт*.

Яценюк →	яценюківець	
	яценюківка	
	Яценюківський →	антияценюківський
		по-яценюківськи
		Порошенко-яценюківський
	яценюківщина	
	Турчиновояценюк	

Способом творення похідних у словотвірному гнізді є афіксальний, серед підспособів якого переважає суфіксальний (*яценюківський*), конфіксальний (*по-яценюківськи*). У разі додавання префікса іншомовного походження *анти-* до прикметникової основи (*яценюківський*) ми отримали прикметниковий похідний *антияценюківський*, який утворився від основи прізвища відомого державного та політичного діяча і набув відтінку негативності оцінки, зокрема іронії. Адвербіальний відонімний похідний (*по-яценюківськи*) утворився за допомогою конфікса *по-...-и* на основі прикметника (*яценюківський*). Похідний *Порошенко-яценюківський* утворений складносуфіксальним способом, а *турчиновояценюк* – основоскладанням.

У словотвірних гніздах, утворених від вершин антропонімів, ергонімів та ідеонімів, більше тих словотвірних гнізд, похідні яких розташовані на двох ступенях деривації, а менше – на трьох.

«Найбільш чисельним є субстантивний блок у словотвірних парадигмах СГ, бо похідні іменники утворюються майже від кожного твірного слова. Також це пояснюється тим, що іменники відображають багато різноманітних категорій, які конкретизують предметність у термінах особи, виконавця дії, його адресата, конкретності чи абстрактності; іменники бувають похідними й непохідними лексемами, що також впливає на їхній словотвірний потенціал» (Рибачківська, 2017: 186).

Менш продуктивним виявився ад’єктивний блок, дієслівний та адвербіальний блоки мають значно менший обсяг, тому що дієслівні суфікси в українській мові є нечисельними. Серед похідних в українській мові (*-(ув)ати/-ити: Шойгуити, Макронити, Арестовити*).

Наприклад:

«*Шойгуити* – термін, пов’язаний із міністром оборони Росії Сергієм Шойгу: запевнення в тому, що все йде за планом, поки насправді лайно летить на вентилятор» (Світ, 2022 р.).

«*Макронити*: Президент Франції, можливо, і схвалив заяву України на вступ до ЄС під час візиту до Києва минулого тижня, але на Емманюеля Макрона не чекає перемога на конкурсі популярності в країні, яку роздирає війна. Українці використовують термін «*макронити*»: це опис людини, яка вдає, що дуже стурбована чимось, але відмовляється робити щось істотне, щоб допомогти. Або, як висловився один російськомовний гумористичний сайт, бути *макронітом* — значить мати «особливе вміння, талант будувати фразу так, щоб вона починалася з образи, тривала загрозою і закінчувалася проханням» (Світ, 2022 р.).

«*Макронити* також означає часто дзвонити без користі, довго і безглуздо розмовляти телефоном» (Новини, 2022 р.). «*Арестовити*: Заспокійливе повідомлення. Походить від прізвища радника глави Офісу Президента Олексія Арестовича, який завдяки тембру голосу та змісту своїх брифінгів сприятливо впливає на тривожних українців. Наприклад, я постійно відправляю своїм родичам *арестовлення*» (Новини, 2022 р.).

Похідні словотвірних гнізд із вершинами-антропонімами становлять найбільшу групу. В ролі вершин найчастіше використовуються прізвища та імена відомих політиків, урядовців, керівників впливових політичних партій та письменників. За семантикою онімні похідні групуються навколо контекстів, які пов’язані з описом структури політичної та виборчої систем; характеризуючих контекстів; чітко відображають нашу сучасність, передають ненависть і зневагу до нашого лютого ворога, ставлення до запеклої війни, величний героїзм українського

народу, відважну боротьбу за незалежність України, багато похідних мають іронічно-сатиричне або гумористичне забарвлення.

Через політичну ситуацію, яка склалася в Україні, журналісти, автори статей, ведучі телевізійних програм утворюють здебільшого похідні з негативним забарвленням, з високим рівнем експресивності та з іронічним ефектом словесної мови.

Провідним способом творення дериватів у СГ є афіксальний, серед підспособів якого домінує суфіксальний, префіксальний та префіксально-суфіксальний. Інші способи словотворення представлено мінімально. Телескопія є продуктивним способом словотворення на базі власних імен. Також були помічені телескопізми, утворені лише від прізвищ політиків.

4. Висновки

В українській мові було виділено *найпродуктивніші моделі* утворення дериватів від іменників з вершинами-онімами, зіставивши всі способи утворення онімних похідних на чотирьох ступенях деривації, а саме: $[_ \leftarrow _ \wedge]$, $[_ \leftarrow \square _ \wedge]$, $[_ \leftarrow _ \wedge \leftarrow \square _]$, $[_ \leftarrow _ \wedge \leftarrow _ \wedge]$ та $[_ \leftarrow _ \wedge \leftarrow \square _ \leftarrow _ \wedge]$.

Серед побудованих словотвірних гнізд з вершинами-антропонімами, ергонімами та ідеонімами більше тих СГ, похідні яких розташовані на двох ступенях деривації, а менше – на трьох. Субстантивний та ад'єктивний блоки є найбільш чисельними у словотвірних парадигмах СГ. Дієслівний та адвербіальний блоки мають значно менший обсяг. Словотвірні ланцюжки бувають різної довжини (від двох до п'яти компонентів) та двох типів: з похідними однієї частини мови та з похідними різних частин мови.

Це дослідження відкриває *перспективи подальших наукових розвідок* у межах порівняльно-історичного і типологічного мовознавства, які сфокусуються на зіставному вивченні моделей СГ з іншими вершинами-онімами, наприклад, топонімами, зоонімами тощо, в українській і англійській мовах та формуванні гніздового словника в обох мовах.

Література:

1. Новини / гол. ред. Литвиненко Л. А. *Всеосвіта*. 20 серпня 2022 р. URL: <https://vseosvita.ua/news/novi-slova-ta-zvoroty-shcho-vviishly-v-uzhytok-z-pochatkom-viiny-73926.html> (дата звернення: 30.03.2023).
2. Рыбачківська Л. Є. Словотвірні гнізда з вершинами-онімами в українській та англійській мовах: контрастивний аспект : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2017. 248 с.
3. Світ / авт. Зоя Шефталович. *Ділова столиця*. 21 червня 2022 р. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/world/makronit-i-shoygunit-dlya-angloyazychnyh-sdelali-tolkovyy-slovar-ukrainskogo-voennogo-slenga-24062022-461378> (дата звернення: 30.03.2023).

References:

1. Novyny (2022) [News] / hol. red. Lytvynenko L.A. Vseosvita. Retrieved from: <https://vseosvita.ua/news/novi-slova-ta-zvoroty-shcho-vviishly-v-uzhytok-z-pochatkom-viiny-73926.html> (Last accessed: 30.03.2023) [in Ukrainian].
2. Rybachkivska, L. Ye. (2017). Slovotvirni hnizda z vershynamy-onimamy v Ukrainskii ta angliiskii movakh: kontrastyvnyi aspekt [Word-formation Families with the Tops of Proper Names in the Ukrainian and English Languages: Contrastive Aspect.]. Dys. Cand. Of Phil. Sciences: 10.02.17. Kyiv National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv. 248 p. [in Ukrainian].
3. Svit (2022) [World] / avt. Zoia Sheftalovych. Dilova stolytsia. Retrieved from: <https://www.dsnews.ua/ukr/world/makronit-i-shoygunit-dlya-angloyazychnyh-sdelali-tolkovyy-slovar-ukrainskogo-voennogo-slenga-24062022-461378> (Last accessed: 30.03.2023) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.04.2023
The article was received 04 April 2023

5. Міжкультурна комунікація

5. Intercultural communication

ТИПОЛОГІЯ ПИСЬМЕННИКІВ «КУЛЬТУРНОГО ПОГРАНИЧЧЯ»

Ланова Вікторія Володимирівна,

аспірантка

Одеського національного університету

імені І. І. Мечникова

victoria.lanova.17@gmail.com

orcid.org/0000-0002-8448-3884

Сучасний світ з його динамізмом та мобільністю впливає на картографію творчого простору, в межах якого особливе місце посідає покоління нових письменників «культурного пограниччя». Зберігаючи культурні коди, успадковані ними під час народження, вони продукують якісно новий тип творчості, який є більш відкритим стосовно зовнішніх чинників та максимально інклюзивним з точки зору світоглядних орієнтирів.

Мета – описати парадигму видів письменників, творчим простором яких є культурне перехрестя, беручи до уваги низку чинників, серед яких інваріантними є приналежність авторів до постколоніального дискурсу, причини їхньої міграції, а також їхня мовна та культурна самоідентифікація.

Методи. Використання культурно-історичного методу зумовлене необхідністю усвідомити закономірності становлення мультикультурної прози в контексті соціально-історичного розвитку. Порівняльно-типологічний метод застосовано з метою дослідження типології письменників «культурного пограниччя». Особлива увага в процесі дослідження мультикультурної прози приділяється постколоніальним та імагологічним студіям, теоретичний апарат яких використовується під час аналізу характеру творчості письменників «культурного пограниччя». Імагологічний метод уможливує дослідження національних етнообразів, а також категорій своє/інше.

Результати. У нашій роботі окреслено стратегії ідентифікації та типологізації видів письменників, які створюють тексти на перехресті різних, а інколи й діаметрально протилежних культурних та літературних традицій. За фактом приналежності до постколоніального дискурсу письменники «культурного пограниччя» поділяються на: 1) власне постколоніальних письменників, які фактично є вихідцями з колишніх імперіалістичних країн; 2) письменників з амбівалентною ідентичністю, мультикультурність творчості яких не пов'язана з розпадом колоніальних систем або їхніми наслідками. Своєю чергою за фокусом уваги до «своєї» або «чужої» культури постколоніальні письменники поділяються на дві групи – мультикультуральних та інтеркультуральних. Натомість, розподіл амбівалентних письменників на дві категорії – гібридних та транскультурних – пов'язаний з причинами їхньої міграції.

Висновки. Дослідження творчості мультикультурних авторів є суттєвим викликом сучасності, адже в науковому дискурсі на сьогодні немає такої типології письменників «культурного пограниччя», яка б враховувала всі чинники, що впливають на природу творчості таких авторів. Розроблені нами критерії ідентифікації письменників «культурного пограниччя», а також типи міжкультурної взаємодії, репрезентовані в їхніх текстах, допоможуть у подальшому дослідженні творчості письменників, які розташовані на перехресті культурних та літературних традицій.

Ключові слова: постмодернізм, подвійна свідомість, «свій», «чужий», ідентифікація, перехідність, травма, пам'ять, авторська свідомість, ностальгічна свідомість.

TYPOLOGY OF “CULTURAL BORDERLINE” WRITERS

Lanova Viktoriia Volodymyrivna,

Postgraduate Student

Odessa I. I. Mechnikov National University

victoria.lanova.17@gmail.com

orcid.org/0000-0002-8448-3884

The dynamic and mobile nature of the modern world has its influence on the cartography of the creative space, within which a special place is occupied by the generation of new writers of the “cultural borderline”. Keeping the cultural codes inherited at birth, they produce a qualitatively new type of creativity which is more open to external circumstances and highly inclusive in terms of ideological orientations.

Purpose – to describe the paradigm of the types of writers whose creative space stands at the crossroads of different cultures. It is also worth mentioning that a number of factors, including the affiliation of authors to the post-colonial discourse, the background of their migration, and the writers’ linguistic and cultural self-identification should be taken into account.

Methods. The usage of the cultural-historical method is caused by the necessity to reveal the common factors of formation of multicultural prose in the context of social and historical development. The comparative-typological method is applied in order to study the typology of “cultural borderline” writers. In the process of studying multicultural prose special attention is paid to post-colonial and imagological studies, the theoretical apparatus of which is used while analysing the nature of the creativity of “cultural borderline” writers. The imagological method provides an opportunity to study the national ethno-images, as well as the categories of self/other.

Results. The present paper outlines strategies for identification and typology of writers who create their texts at the crossroads of different, and sometimes diametrically-opposed, cultural and literary traditions. According to the fact of their belonging to the post-colonial discourse, the “cultural borderline” writers are divided into: 1) post-colonial writers who in fact come from former imperialist countries; 2) writers with an ambivalent identity, the multiculturalism of their creativity is not connected with the dissolution of colonial systems or its consequences. In turn, according to the focus of attention on one’s “self” or “alien” culture, postcolonial writers are divided into two groups – multicultural and intercultural ones. Meanwhile, the division of ambivalent writers into two categories – hybrid and transcultural ones – is related to the reasons for their migration.

Conclusions. The study of creativity of multicultural authors poses challenges to researchers. The modern scientific discourse has witnessed a problem associated with the lack of comprehensive typology of “cultural borderline” writers that would take into account all the factors affecting the nature of their creativity. The criteria developed for the identification of “cultural borderline” writers, as well as the types of intercultural interaction that arise in their texts, will help in the further study of their works, created at the crossroads of cultural and literary traditions.

Key words: postmodernism, double consciousness, “self”, “alien”, identification, transitivity, trauma, memory, author’s consciousness, nostalgic consciousness.

1. Вступ

Мультикультурні письменники все частіше привертають увагу не лише літературознавців, а й пересічних читачів. Сучасний мобільний світ, який дає змогу вільно перетинати кордони не лише сусідніх держав, але й долати відстані, що розділяють цілі континенти, наряду з демократичними рухами за свободу та права різних меншин, науково-технічним прогресом, який наближає людство до нового етапу розвитку, ставить перед письменниками нові завдання та кидає нові виклики. Автори «культурного перехрестя» не можуть не реагувати на процеси, що відбуваються в дефрагментованому постмодернізмі світі. Вони намагаються відшукати нові цінності та орієнтири, які слугували б моральним компасом їхнім читачам. Активно використовуючи як модерністські, так і постмодерністські техніки письма, серед яких домінуючими є фрагментарність оповіді, інтертекстуальність, просторово-часові зсуви, введення

в текст гібридних персонажів та фігури ненадійного оповідача, автори створюють унікальні тексти, що являють особливий інтерес для дослідження.

У науковому дискурсі існує ціла низка термінів, які використовують для визначення письменників так званого «культурного пограниччя». Серед них насамперед можна виділити такі поняття, як «мультикультурний письменник», «інтеркультуральний письменник», «письменник змішаної ідентичності», «гібридний письменник», «дефісний письменник» або «бікультурний письменник». Однак, як зазначає І. Сидоркіна, з думкою якої ми погоджуємося, подібні поняття «є менш вдалим, адже вони вказують на плюралізм культур, що становлять одну особистість, але не відображають їхньої взаємодії» (Сидоркіна, 2015: 74). Водночас українська дослідниця вважає за доречне виділити три категорії мультикультурних письменників – це «письменники-мігранти, які через певні обставини назавжди покинули батьківщину та вкоренилися в чужій країні; постколоніальні письменники та письменники, що належать певній національній діаспорі; «гібридні» письменники, які є транскультуральними не за обставинами, а за власним вибором і бажанням» (Сидоркіна, 2015: 74). **Актуальність дослідження** полягає в нагальній потребі провести чітке розмежування між термінами, що застосовують у разі дослідження іміджів письменників «культурного пограниччя». **Мета дослідження** – окреслити критерії ідентифікації письменників, творчим простором яких є культурне перехрестя. Досягнення поставленої мети потребує вирішення низки **завдань**. У нашій роботі ми маємо, по-перше, визначити відмінність таких понять, як «мультикультурність» та «інтеркультурність»; по-друге, дослідити образ постколоніального письменника; по-третє, окреслити типологію письменників, творчість яких існує на перетині різних культурних та літературних площин; по-четверте, встановити типи міжкультурної взаємодії, які спостерігаються в творчості письменників «культурного пограниччя».

2. Проблема диференціації термінів «мультикультуралізм» та «інтеркультуралізм»

Варто зауважити, що складність викликає і сам термін «мультикультуралізм». Так, у сучасному літературознавчому дискурсі, окрім власне термінів «мультикультурний» та «транскультурний», усе частіше можна зустріти такий термін, як «інтеркультурний». Наприкінці 90-х років ХХ століття – на початку ХХІ століття теорія інтеркультурності прийшла на заміну мультикультуралізму, який виявився таким, що не може бути реалізований на практиці. На думку Н. Меєра та Т. Модуд, «інтеркультуралізм» є більш влучним терміном для опису ситуацій, що скалилися у сучасному глобалізованому суспільстві, аніж мультикультуралізм, оскільки він підкреслює взаємодію та участь громадян у спільних процесах, а не культурні відмінності та різні культури, що існують поруч одна з одною без обов'язкового контакту чи взаємодій. Інтеркультуралізм є еквівалентом взаємній інтеграції. Тоді як мультикультуралізм зводиться до відзначання відмінностей, інтеркультуралізм є процесом, спрямованим на досягнення взаємопорозуміння між представниками різних культур та пошуком спільної основи, яка допоможе стати людям більш інтегрованими у суспільство (Meer, Modood, 2012: 188. Переклад наш – В.Л.). Втім теорія інтеркультуралізму також має свої недоліки. Зокрема, дослідник В. Велш зазначає, що «концепція інтеркультуралізму навіть не намагається подолати традиційне уявлення про культуру, а просто доповнює її, щоб відреагувати на її проблематичні наслідки. Ця концепція реагує на таку обставину, що наявність різних культур неминуче призводить до міжкультурних конфліктів. Культури, які розуміються як острови, можуть тільки відштовхуватися один від одного, не визнавати, ігнорувати, наклепувати або боротися один з одним. Однак культури в такому випадку не можуть не лише порозумітися одна з одною, а й обмінюватися досвідом. Концепції не вдається досягти кореня проблеми. Вона не досить радикальна та має лише поверхневий, тобто косметичний характер» (Welsch, 1995: 39–40. Переклад наш – В.Л.). Погоджуючись з думкою дослідника, відзначимо, що теорія та практика мульти- та інтеркультуралізму нині дійсно втрачає актуальність. Динаміка сучасного світу без кордонів стирає географічні межі між державами та перетворює їх на фікцію. Натомість, у таких «зонах розмиття»

відбувається процес культурної гібридизації. З цієї причини більш доречно використовувати такі терміни, як гібридність та транскультурність, оскільки вони фіксують усю складність процесів, у межах яких виникає новий тип особистості – більш чутливої до зовнішніх коливань та світоглядних орієнтирів.

3. Класифікація письменників «культурного пограниччя»

З огляду на плюралізм дефініцій та термінологічну невизначеність вважаємо за доцільне запропонувати оновлену та актуальну класифікацію письменників «культурного пограниччя», яка б враховувала всі складності, що виникають у дослідників у разі вибору відповідного терміна для визначення природи творчості того чи іншого письменника (рис. 1, 2).

Рис. 1. Класифікація сучасної мультикультурної літератури

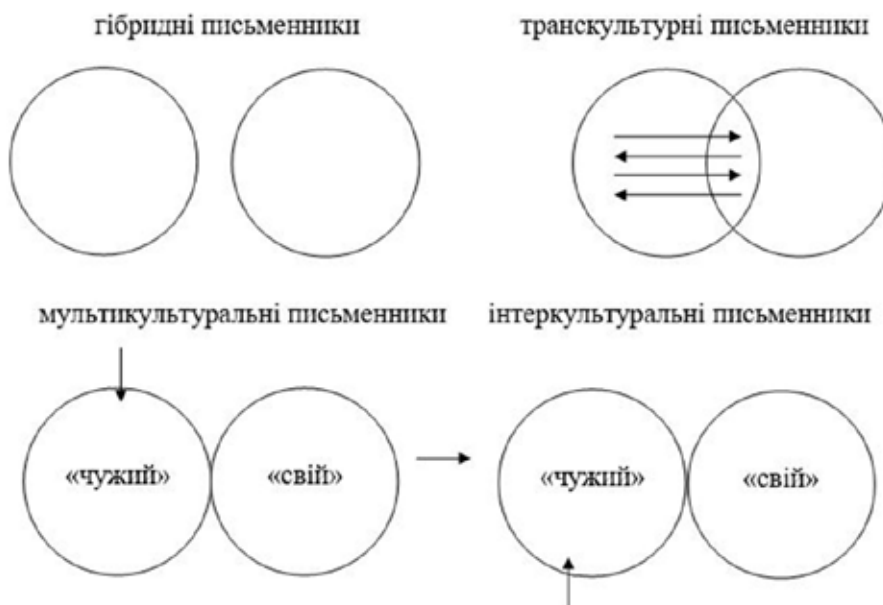

Рис. 2. Типи взаємодії культур/ідентичностей у творах мультикультурних письменників

3.1. Амбівалентні та постколоніальні письменники

За ознакою приналежності до постколоніального дискурсу авторів «культурного пограниччя» ми поділяємо на постколоніальних та авторів амбівалентної ідентичності. Постколоніальні письменники представляють літературу країн, які мали колоніальне минуле. Письменників з амбівалентною ідентичністю відрізняє відсутність постколоніального досвіду. Втім увага до питань самоідентифікації в умовах синхронного існування в полі декількох культур та осмислення амбівалентного положення індивіда є ключовим аспектом їхньої творчості.

3.2. Гібридні письменники

Першу підгрупу «амбівалентних письменників» становлять гібридні письменники. Здебільшого йдеться про мігрантів, які назавжди покинули одну країну і вкоренилися в новій. Незалежно від причин переїзду, такі письменники можуть бути схильні до відчуття ностальгії за втраченою домівкою, туги за батьківщиною та самотності. Проте вирішальною особливістю їхньої творчості є синтез «свого» і «чужого» в межах «третього простору». В точці перехрещення культур створюється образ рідної країни, який має гібридний характер. Це радше «уявна» батьківщина, конструкт, який виникає на сторінках романів з власних уявлень, фантазій, спогадів, які з часом зазнали певних деформацій. Зображення реалій може мати спрощено-умовний або навіть карикатурний характер. Перевагою гібридних письменників є «подвійне бачення», яке дає змогу з позицій «чужої» культури осмислити власне «свою», що, безсумнівно, сприяє розвінчанню національних стереотипів. Отже, процес взаємодії контактуючих культур відбувається таким чином: у результаті зустрічі культур і постійного обміну між ними відбувається гібридизація ідентичності. Межі між «своїм» та «чужим» розмиваються, внаслідок чого кожна зі сторін, що бере участь у подібному діалозі, збагачується. Кордони між культурами стираються, а натомість виникають універсальні елементи – на стилістичному, тематико-проблемному, культурологічному, світоглядному рівнях, що властиві будь-якій культурі світу. У такий спосіб формується якісно новий тип сучасної прози, яка завдяки відсутності в ній національних кліше і стереотипного бачення «чужої культури» привертає увагу максимально широкого кола читачів.

Саме до такої когорти письменників належить творчість сучасного британського письменника японського походження К. Ісігуро. Майбутній письменник, який, не досягнувши й шести років, разом з родиною покинув батьківщину та емігрував до Великобританії, є яскравим прикладом генерації письменників, які свідомо відмовилися від власної культурної спадщини разом з властивими їй нормами та правилами поведінки на користь чужої. Однак варто наголосити, що перші романи письменника, які дослідники умовно називають «японськими», перейняті смутком за втраченою домівкою та ностальгічним настроєм. Це насамперед перші два романи – «Прозорий серпанок над горами» («A Pale View of Hills», 1982) та «Художник хиткого світу» («An Artist of the Floating World», 1986). Дія цих романів відбувається переважно в Японії. Головні герої є носіями східного світогляду, втім особливості японського характеру письменник розкриває на тлі глобальних історичних подій. Принагідно зазначимо, що розкриття індивідуальної долі крізь призму великої історії є ключовою рисою сучасної мультикультурної прози. При цьому автор намагається не стільки збагатити свій текст етнокультурними стереотипами (замість них автор вживає поняття, знайомі пересічному європейцю), скільки прагне показати універсальність загальноприйнятих істин. Японія в ранніх творах письменника радше нагадує уявну домівку, спогади про яку разом з валізою в дитинстві прихопив майбутній письменник. Так, неодноразово у своїх інтерв'ю К. Ісігуро наголошував, що саме бажання зберегти спогади про рідну домівку підштовхнули його взятися за перо. Втім у наступних романах автор намагається відійти від приписуваної йому ролі етнічного японця та створює наднаціональну філософську прозу, що демонструють його останні на сьогодні романи – «Похований велетень» («The Buried Giant», 2015) та «Клара і Сонце» («Klara and the Sun», 2021).

3.3. Транскультурні письменники

Другу підгрупу «амбівалентних» письменників становлять транскультурні автори, які, на відміну від інших письменників культурного пограниччя, вибрали іншу країну і мову, керуючись власним бажанням. Їхня культурна пограничність зумовлена не життєвими обставинами, а є результатом особистого вибором письменника. Це митці, які свідомо вибрали для своєї творчості іншу мову, бо інша мова та культура стали їм значно ближчими. Серед транскультурних письменників варто виділити дві окремі категорії – монолінгвальні, які пишуть винятково мовою чужої країни, та «дефісні» письменники-білінгви, які створюють твори двома мовами – рідною та запозиченою. І. Сидоркіна, своєю чергою, зазначає таке: «Творчість транскультурних письменників є маловивченою та цікава дослідникам насамперед тим, як ці письменники себе ідентифікують, яке місце посідають у культурі та літературі обох країн тоді, коли на них не тисне стереотип мігранта або представника діаспори» (Сидоркіна, 2015: 74). Саме до такої групи письменників належить німецько-японська письменниця Й. Тавада, яка після переїзду до Німеччини не відмовилась від рідної мови, а стала писати двома мовами.

Творчість письменниці зацікавила багатьох дослідників крос-культурної літератури. Так, Д. Слеймейкер зазначає, що Й. Тавада є «однією з найважливіших сучасних письменниць у контексті не лише японської та німецької літератури, а світової загалом» (Слеймейкер, 2020: 1. Переклад наш – В.Л.). Письменниця у своїх творах свідомо дистанціюється від стереотипізації японського національного характеру, перетворюючи протагоністів на номадів, ідентичність яких є відкритою до трансформації та зовнішніх чинників. Слід також зазначити, що у своїй творчості Й. Тавада значну увагу приділяє актуалізації питань національної ідентичності та крос-культурної взаємодії, порушує проблеми дихотомії «свій – чужий». Комунікативна успішність сучасного діалогу культур значною мірою визначається тим, як будуть реалізовані ресурси толерантності у ставленні до «іншого», «чужого». Формування нової ідентичності через осмислення категорії «чужого» можна прослідкувати в таких романах Й. Тавади, як «Мемуари білих ведмедів» («Etüden im Schnee», 2016) та «Підозрілі пасажири твоїх нічних потягів» («Yōgisha no yakō ressha», 2002). Таким чином, у рамках творів транскультурних письменників культури вступають у своєрідну взаємодію, накладаються одне на одну крізь літературне «решето» та утворюють новий або «третій» простір у рамках художньої парадигми, який є уособленням зовсім іншого погляду на глобалістські та уніфікаційні процеси.

3.4. Постколоніальні письменники

Друга група мультикультурних митців представлена постколоніальними письменниками, що є переважно вихідцями з колишніх колоній, та письменниками, що належать певній національній діаспорі. Своєю чергою постколоніальних письменників можна розділити на дві підгрупи – мультикультуральні та інтеркультуральні письменники. Принципова відмінність першої підгрупи від другої, на думку К. Сарменто, полягає в тому, що «мультикультуралізм перш за все цікавиться категорією чужого або іншого й тим, що потрібно знати про неї, тоді як інтеркультуралізм зосереджується на категорії свого, ставлячи під сумнів свою ідентичність лише у процесі зіставлення з іншою» (Sarmiento, 2014: 610. Переклад наш – В.Л.). Таким чином, мультикультуральні письменники у своїх творах перш за все досліджують способи культурного реімпорту «чужої» культури, коли «своє» перетворюється на «чуже». До цієї підгрупи можна зарахувати творчість С. Русді, В. Найпола. Натомість інтеркультуральні письменники більш зосереджені на переосмисленні власної культури або ідентичності, втім радше на тематично-проблемному рівні. Проблематика творчості таких письменників, напевне, буде відрізнятися акцентуванням на питаннях расової нерівності, боротьби за свої права у суспільстві. Серед інтеркультуральних письменників насамперед треба виокремити творчість Дж.М. Кутзеє, З. Сміт, Б. Еварісто, О. Вуонга, В.Т. Нгуєна.

4. Висновки

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що принципова відмінність між мультикультуралізмом та інтеркультуралізмом полягає в перспективі сприйняття культур. Тоді як мультикультуралізм

наполягає на інклюзивності світоглядних цінностей різних національностей та культур, інтеркультуралізм допускає неможливість подолання розбіжностей, які виникають у процесі міжкультурного діалогу. У літературному дискурсі це означає, що мультикультурні письменники розглядають свою культуру крізь призму іншої, натомість інтеркультуральні демонструють, яким чином чужі культури вступають у діалог зі своєю культурою та чинять вплив на останню.

Запропонована нами типологія письменників «культурного пограниччя» намагається врахувати всі нюанси та примирити розбіжності, що виникли в науковому дискурсі. Так, ми вважаємо доречним розділити письменників «культурного пограниччя» на: 1) постколоніальних авторів та 2) письменників з амбівалентною ідентичністю. На основі різних типів міжкультурної взаємодії, що спостерігається в творчості таких авторів, постколоніальних письменників було розділено на: а) мультикультуральних та б) інтеркультуральних. Письменників з амбівалентною ідентичністю представляють: а) гібридні та б) транскультурні.

У творчості письменників «культурного пограниччя» загалом ми виділяємо чотири типи взаємодії: 1) обмін категоріями «своєї» та «чужої культури» без формування спільного міжкультурного простору (гібридні письменники); обмін категоріями «своєї» та «чужої» культури в точці взаємного дотику культур з подальшим формуванням «третього простору» (транскультурні письменники); 3) критичне осмислення «своєї» культури крізь призму «чужої» (мультикультуральні письменники); 4) діалогічний характер відносин категорій «свого» та «чужого» з подальшим впливом на сприйняття рідної культури.

Типовим героєм мультикультурної літератури є носій гібридної або перехідної ідентичності, якого частіше за все ототожнюють з образом самого письменника. Йдеться про особливий тип самосвідомості, в якому поєднуються культурні коди «свого» та «іншого» етносу. Яскравим прикладом такого синтезу виступає творчість Й. Тавади та К. Ісігуро, які органічно комбінують японську філософію з європейською раціональністю та почуттям власної гідності.

Література:

1. Сидоркіна І. Поняття «гібридний письменник»: культурна самоідентифікація сучасних япономовних транскультуральних письменників. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та література*. 2015. Вип. 1. С. 71–76.
2. Meer N., Modood T. How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism? *Journal of Intercultural Studies*. 2012. Vol. 33, No. 2. Pp. 175–196.
3. Sarmento C. Interculturalism, multiculturalism, and intercultural studies: Questioning definitions and repositioning strategie. *Intercultural Pragmatics*. 2014. Vol. 11(4). Pp. 603–618.
4. Slaymaker D. Tawada Yōko: On Writing and Rewriting. Lexington Books, Lanham MD, 2020. 283 p.
5. Welsch W. Transkulturalität – Zur veränderten Verfasstheit heutiger Kulturen. *Migration und Kultureller Wandel*. 1995. Vol. 45. S. 39–44.

References:

1. Sydorkina, I. (2015) Poniattia «hibrydniy pysmennyk»: kulturna samoidentyfikatsiia suchasnykh yaponomovnykh transkulturalnykh pysmennykiv [The concept of the «hybrid writer»: cultural self-identification of contemporary Japanese transcultural writers]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Skhidni movy ta literatura*. Vol. 1. Pp. 71–76 [in Ukrainian].
2. Meer, N., Modood, T. (2012). How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism? *Journal of Intercultural Studies*. Vol. 33. No. 2. Pp. 175–196.
3. Sarmento, C. (2014). Interculturalism, multiculturalism, and intercultural studies: Questioning definitions and repositioning strategie. *Intercultural Pragmatics*. Vol. 11(4). Pp. 603–618.
4. Slaymaker, D. (2020). Tawada Yōko: On Writing and Rewriting. Lexington Books, Lanham MD. 283 p.
5. Welsch, W. (1995). Transkulturalität – Zur veränderten Verfasstheit heutiger Kulturen. *Migration und Kultureller Wandel*. Vol. 45. S. 39–44.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2023
The article was received 19 July 2023

НОТАТКИ

Наукове видання

ПІВДЕННИЙ АРХІВ
SOUTH ARCHIVE

(філологічні науки)
(Philological Sciences)

Випуск — ХСІІІ
Issue

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 6,74. Замов. № 0823/547. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.